

Usporedba Lukijanova djela Philopseudes sive incredulus s latinskim prijevodom Thomasa Morea

Radovniković, Klara

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:578791>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Klara Radovniković

**USPOREDBA LUKIJANOVA DJELA *PHILOPSEUDES SIVE INCREDULUS* S LATINSKIM
PRIJEVODOM THOMASA MOREA**

Diplomski rad

Filozofski fakultet u Zagrebu

Odsjek za klasičnu filologiju

Mentor: prof. dr. sc. Neven Jovanović

Komentorica: doc. dr. sc. Petra Matović

Sadržaj

1. Sažetak	2
2. Uvod: svrha i sadržaj rada	3
3.1.1. Lukijanov život i djelo u antici	4
3.1.2. Thomas More i Lukijan u humanizmu	9
3.1.3. <i>Lažoljupci ili sumnjičavac</i>	13
3.2. Usporedba Lukijanova teksta s latinskim prijevodom Thomasa Morea	17
3.3. Primjena ovog rada u nastavi klasičnih jezika	38
4. Zaključak	39
5. Literatura	40

1. Sažetak

Ovaj diplomski rad bavi se usporedbom ulomka Lukijanova djela *Philopseudes sive incredulus* (*Lažoljupci ili sumnjičavac*), originalno napisanog na grčkom, i njegova latinskog prijevoda koji je u zbirci prijevoda Lukijanovih djela 1506. izdao Thomas More zajedno s Erazmom. Uvodni dio rada objašnjava kontekst nastanka Lukijanova teksta, život i djelo tog antičkog autora, kao i njegova prevoditelja, poznatog engleskog humanista, pisca i filozofa Thomasa Morea. Objašnjava se sadržaj teksta te važnost koju je Lukijan zbog tog i sličnih djela nakon duže zanemarenosti u periodu kasne antike i srednjeg vijeka ponovno stekao u humanizmu. Nakon usporedbe grčkog i latinskog teksta nastoji se objasniti što se iz prijevoda može zaključiti o Moreovu poznavanju Lukijanova jezika i stila te istaknuti kako su prijevodi poput toga utjecali na Moreova kasnija djela, ponovnu popularnost Lukijana te humanizam u cijelosti, ali i kako bi se tekstovi analizirani u ovom radu mogli primijeniti u nastavi klasičnih jezika.

2. Uvod: svrha i sadržaj rada

Jedinstveni opus najznačajnijeg autora razdoblja Antonina, II. st. n. e., Lukijana iz Samozate, nakon dužeg perioda u kojem je bio relativno nepoznat, ponovno je stekao popularnost u razdoblju humanizma i renesanse u Europi. Tome je doprinijelo nekoliko različitih faktora: Lukijanov je jezik, jednostavan, razgovorni atički izraz, smatran prikladnim za upotrebu u školama i podučavanje grčkog, a njegov je svjetonazor dovoljno odgovarao duhu humanizma. Njegova su djela prevodili na latinski humanisti u brojnim europskim zemljama, a značajnu ulogu odigrala je zbirka koju su 1506. izdali Erazmo Roterdamski i Thomas More. Dijalog *Philopseudes sive incredulus* (*Lažoljupci ili sumnjičavac*) izdan je u toj zbirci u prijevodu Thomasa Morea, jednoga od najznačajnijih autora engleskog humanizma, čiji je rad, kako u ovom tekstu namjeravam prikazati, obilježen među ostalim i utjecajem Lukijana. Osnovna je svrha ovog rada usporedba originalnog Lukijanova teksta s latinskim prijevodom Thomasa Morea, no, prije same usporedbe, u prvom dijelu razrade, predstaviti ću najprije Lukijanov život i djelo, njegovu prihvaćenost u antici odnosno humanizmu, a zatim ukratko i život i karijeru Thomasa Morea kao humanista, s naglaskom na utjecaj koji je prevođenje i proučavanje Lukijana moglo imati na njegov rad. Konačno ću iznijeti i sadržaj teksta i njegovu poruku ukratko prije same analize. U drugom dijelu razrade slijedi analiza ulomka teksta, u kojoj ću istaknuti koliko je doslovno tekst preveden s grčkog na latinski, Moreova jezična rješenja težih mjesta ili sintaktičkih konstrukcija koje ne postoje u latinskom, koliki si je stupanj slobode More dopuštao u prijevodu, i koliko je vjerno uspio u latinski prenijeti originalni ton i stil Lukijanova djela. Prije zaključka ću ukratko opisati i kako bi tekstovi analizirani u ovom radu možda mogli naći primjenu i u nastavi grčkog i latinskog jezika.

Izabrala sam dijalog *Lažoljupci ili sumnjičavac*, kratak satirični dijalog napisan razgovornim stilom, u kojem dva sugovornika, Filoklo i Tihijad, raspravljaju o ljudskoj potrebi za izmišljanjem i laganjem uz nizanje različitih nevjerojatnih izmišljotina koje su čuli od drugih. Smatram da je taj dijalog svojim stilom, maštovitim opisima, te neizbježnim satiričnim tonom i ismijavanjem jedno od reprezentativnijih Lukijanovih djela, a da je latinski prijevod izvrstan pokazatelj humanističkog obrazovanja i prevoditeljske vještine njegova autora. Nakon analize teksta završni dio rada bit će usmjeren na analizu Moreova prijevoda općenito, poznavanja Lukijanova jezika i stila, te utjecaja koje je Lukijanov opus preko tog i sličnih latinskih prijevoda ostvario ne samo na Morea nego i na humanizam općenito, te kako se Lukijanova ponovna popularnost u tom razdoblju mogla odraziti na naše današnje poznavanje i razumijevanje njegova djela.

3.1.1. Lukijanov život i djelo u antici

Za potpuno razumijevanje Lukijanova svjetonazora potrebno je najprije upoznati povijesno razdoblje i kulturno okruženje u kojem je živio i djelovao. Općenito je prihvaćeno da je rođen oko 120. g. n. e. u Samozati, glavnom gradu Komagene u Siriji, tadašnjoj rimskoj provinciji. Kako sam Lukijan otkriva u svojim djelima, grčki je jezik naučio tek kasnije u životu. Period II. st. n. e. u povijesti se Rimskog Carstva naziva po dinastiji careva Antonina, čija se vladavina općenito smatra relativno mirnim i sretnim razdobljem na prostoru cijelog Carstva. Iz tog je razdoblja preostalo mnogo djela grčkih i rimskih autora, no Lukijanov opus ističe se kao jedan od najpopularnijih i najbolje očuvanih. Period vladavine Antonina također je obilježila i specifična kulturna pojava poznata kao Druga sofistika.

Pojam *sofistika* najprije se pojavio u Ateni IV. st. pr. Kr., a to je bila vještina sofista, plaćenih učitelja retorike i filozofije, koji su svoje učenike nastojali podučiti kako vrlini, tako i konkretnom govorničkom umijeću. Druga sofistika razlikuje se od prve najviše po tome što se njeni predstavnici više ne bave filozofijom. Štoviše, filozofija je posve odvojena od podučavanja govorničke vještine, a sofisti iz razdoblja Antonina više nisu filozofi. Međutim, retorika je postala ključan element obrazovanja. Drugim riječima, obrazovani su ljudi morali biti vješti govornici, a najvješiji i najuspješniji bili su smatrani sofistima. O kakvom je točno govorništvu tu bila riječ, s obzirom na značajne razlike između grčkog polisa IV. st. pr. Kr. i Rimskog Carstva više od pet stotina godina kasnije? Jasno je da neke od vrsta govora u Aristotelovoj podjeli govorništva više nisu mogle biti primjenjivane u novim političkim i društvenim prilikama, a da su druge dobile na važnosti.

Aristotel razlikuje tri vrste govora: politički, sudski i epideiktički. Politički govori, kakvima su se u antici proslavili govornici poput Cicerona i Demostena, više nisu bili mogući, pogotovo ne u mirnoj političkoj situaciji kakva je obilježila doba Antonina. Sudski su pak govori prestali biti zanimljivi široj javnosti, i nisu se održavali ni širili izvan sudnica. Preostao je epideiktički, to jest pohvalni govor, koji ne samo što je preživio sve od Aristotelova doba nego mu je važnost još više narasla, a raspon tema se proširio. Više se nije strogo ograničavao samo na pohvale, već su se od te vrste govora razvile *deklamacije*. Pojam deklamacija najprije se odnosio na govorničku vježbu, kojom bi u retorskoj školi učenik na zadanu temu sastavljao govor i dokazivao svoju vještinu. Sada su deklamacije postale samostalna govornička vrsta, a virtuozne izvedbe deklamacija bile su rado posjećivane, tako da su najpoznatiji među sofistima uskoro stekli veliku slavu. Uz deklamacije nudili su i podučavanje, kao i prvi sofisti, za visoku cijenu, te su i danas na prostoru nekih antičkih gradova, poput Atene ili Efeza, vidljivi ostaci građevina čiju su izgradnju financirali upravo sofisti.¹

¹ Ovaj kratki prikaz Druge sofistike, kao i opis prosječnog nastupa sofista u razdoblju Druge sofistike sastavljen je prema Bricko (2002., 6-10)

Govornik bi nastup započinjao uvodnim govorom, *prolalijom*, neformalnim uvodom kojim se nastojalo privući pažnju i simpatije publike. Jednostavan stil prolalije razlikuje se od formalnog stila glavnog dijela govora, koji je mogao biti u obliku pohvale ili deklamacije. Deklamacije na nastupima sofista zadržale su tematiku koju su imale i u retorskim školama: sofist bi preuzeo ulogu neke mitske ili povijesne ličnosti u određenoj situaciji te bi održao govor u njihovo ime, gotovo poput dramskog monologa, sve u svrhu pokazivanja vlastite vještine i obrazovanja. Tijekom nastupa publika je govornicima mogla predlagati teme na koje bi onda improvizirajući sastavljali govore.

Kulturno okruženje koje je bilo orijentirano na postizanje vrhunskog govorničkog obrazovanja, dokazivanje vještine ponavljanjem različitih mitoloških i povijesnih situacija u deklamacijama ili sastavljanjem pohvalnih govora, okruženje u kojem stjecanje znanja nije bilo usmjereno toliko na kreativni književni rad koliko na recikliranje književne i povijesne tradicije u formi vješto sastavljenih govora koji su privlačili širu publiku i donosili veliku slavu i zaradu novim sofistima, bilo je ono u kojem je rođen i odrastao Lukijan, "čovjek čiji je svjetonazor bila skepsa, a čije je zanimanje bilo izrugivanje" (Lesky, 2001., 816-817). Njegovih je djela do danas sačuvano više od osamdeset, iako je nekima autentičnost još upitna. S obzirom na toliki opus, iznenađuje nedostatak biografskih podataka koji su nam iz antike preživjeli o Lukijanu. Veći dio podataka oko čije se uvjerljivosti većina filologa može složiti mogu se iščitati iz samih Lukijanovih djela, a s obzirom na njegov općenito satirični ton ni ti se podaci ne bi trebali prihvaćati bez određene zadržke. Među djelima koja nam pružaju važnije biografske podatke ističe se *San ili Lukijanov život*, u kojem Lukijan u obliku alegorije prikazuje svoj izbor između dvije moguće izobrazbe, kiparstva ili govorništva, te pripovijeda kako se odlučio za govorništvo. Lako je pretpostaviti da je Lukijan u razdoblju Druge sofistike i sam stekao visoko retoričko obrazovanje, ali da mu, s obzirom na svjetonazor koji otkrivaju njegova djela, karijera sofistčkog govornika nije u potpunosti odgovarala. U početku se ipak bavio i time, i to po svemu sudeći uspješno, jer je kao sofist proputovao čitavo tadašnje Rimsko Carstvo, posjetivši Grčku, Italiju, gdje se upoznao s Platonovom filozofijom, i Galiju, gdje je bio učitelj govorništva. U prilog njegovoj karijeri sofista govore i neka sačuvana djela koja su primjeri sofistčkih deklamacija (*Falarid*, *Tiranoubojica*, *Razbaštinjeni sin*) ili opisa (*O daru*, *Hipija*) te prolalija kao spomenuti *San*.

U djelu *Dvaput optuženi* nalazi se još jedan važan biografski podatak. Lukijan se brani od personificirane Retorike, koju je, kako tvrdi, napustio u dobi od četrdeset godina, te od personificiranog Dijaloga, koji ga optužuje da ga je ponizio miješajući ga s komedijom i djelima kinika Menipa. Može se pretpostaviti da je većinu svojih djela koje karakterizira satirični ton i ismijavanje, poput djela *Lažoljupci ili sumnjičavac* prikazanog u ovom radu, napisao u tom kasnijem razdoblju, ali za brojna druga njegova djela dataciju je gotovo nemoguće odrediti. Iz rijetkih podataka koje u njima možemo naći o aktualnim društvenim i političkim zbivanjima i Lukijanovim suvremenici, može se pretpostaviti da je Lukijan umro negdje krajem osamdesetih godina II. st. n. e.

S obzirom na raznovrsnost i originalnost sačuvanih djela, kakva nije karakteristična za druge antičke autore i koja ga je učinila "krajnje neobičnom, disonantnom pojavom" u razdoblju Druge sofistike (Bricko, 2002., 14), njihova je autora teško jednoglasno i pojednostavljeno odrediti kao satiričara, što još uvijek čine brojni priručnici, poput PSK 2 (1977., 182), a još je teže napraviti jednostavnu i jasnu podjelu sačuvanih djela u kategorije, što je uobičajeno za brojne druge antičke autore s bogatim sačuvanim opusom. Zato ću, prije nego što objasnim oživljeni interes za Lukijana u humanizmu, koji je doveo do pojave prijevoda poput Moreova, nastojati odgovoriti na neka pitanja važna za razumijevanje Lukijana kao autora i njegova djela: određenje Lukijana kao satiričara, moguću podjelu njegovih djela, i, konačno, zašto ga njegovi suvremenici gotovo uopće ne spominju.

Kako je rečeno, Lukijanova su djela previše raznovrsna da bi ih se moglo svesti isključivo na "satiru" poput recimo Juvenalove ili Horacijeve. Među njima ima i nekih koja su napisana bez ruganja sofistima koje bismo očekivali, već upravo u njihovu stilu (poput spomenutih deklamacija), a koja zbog toga očito pripadaju Lukijanovu ranijem stvaralačkom razdoblju. Satiričar u njemu tek se kasnije probudio, ali ni njegova se kasnija djela ne mogu jednoglasno nazvati satiričnima. Lukijan ponekad ismijava određene aktualne društvene pojave, poput pretjeranosti u sofističkoj retorici, lažnih filozofa poput svog suvremenika Peregrina ili pretjeranog aticizma u govorništvu, a ponekad, kao u ovdje analiziranu dijalogu, univerzalne teme kao što su sklonost laganju, naivnost i praznovjerje. Dok na satiru usmjerenu protiv suvremenika ili općeljudskih mana otpada manji dio Lukijanovih djela, većina djela koje karakterizira satirični ton ipak ne ismijava ništa što je u njegovo doba još uvijek aktualno. Lesky (2001., 818) ističe kako Lukijan najoštriju satiru usmjerava protiv tradicionalne grčke religije ismijavajući bogove Homerova panteona. Takva je satira možda mogla imati smisla nekoliko stoljeća prije Lukijanova vremena, ali u razdoblju Antonina rimska državna religija sve je samo ne ona Homerova, s obzirom na mnoštvo orijentalnih kultova koji su sa svih strana uvedeni u Carstvo, i na činjenicu da su stanovnici Carstva od svih kultova obavezno morali štovati samo carski, a svi su se ostali bogovi i religije, pa i tradicionalna grčka, mogli štovati ili ne, ovisno o slobodnom izboru. To temu Lukijanove satire čini znatno manje relevantnom, pogotovo zato što je istovremeno zanemario religijske aspekte poput carskog kulta, koji su mu, objektivno gledano, mogli postati metom. Kako nadalje zaključuje Bricko (2002., 43), Lukijan "svoje strelice usmjerava prema nedostojnim ciljevima", koji više ni na koji način nisu aktualni. Tako bi se morala odbaciti karakterizacija Lukijana kao "Voltairea antike" (na taj nas nadimak podsjeća PSK 2, 1977., 182, bez nastojanja da ga opovrgne). Lukijanov humor tako se s pravom naziva "komedijom tradicije", budući da je gotovo sve svoje humoristične situacije i likove, poput junaka *Dijaloga* olimpskih, morskih ili podzemnih bogova, crpio upravo iz grčke književne tradicije, a malo ili nikako iz svojeg suvremenog društvenog okruženja. Lukijanu se zamjera još jedan važan nedostatak kao satiričaru – ismijavanje je gotovo uvijek isključiva svrha djela, a Lukijan ne nudi nikakvo rješenje problemu kojem se izruguje. Taj nedostatak primjećuje čak i PSK 2 (1977., 182), koji opis Lukijana kao satiričara ne dovodi u pitanje: "Nedostatak mu je što nije pružio neki pozitivni

program. On ismijava suvremeno društvo ali ne pretpostavlja bolje." S obzirom na to da su teme koje kao satiričar ismijava vrlo često već davno zanemarene u društvu u kojem djeluje, nije neobično zašto iz njegovih satira izostaju konkretna rješenja. Kontekst u kojem vidimo likove iz antičke povijesti i mitologije, koje su sofistički govornici teatralno oživljavali u svojim nastupima, a koje Lukijan vraća u literarni život da se na njihov račun nasmije, uz usputne šale na račun neke aktualne ličnosti ili pojave, stoga nije prava satira, već jednostavno primjena Lukijanova širokog retorskog i sofističkog obrazovanja na manje učen, ozbiljan i teatralan, a više na jednostavno humorističan način.

Ako su sofisti, u čijim je redovima Lukijan započeo karijeru te je stoga njegovo obrazovanje moralo biti barem približno široko kao njihovo, tradiciju vraćali u život na uzvišen i vrlo često pretjeran način, Lukijan je obrazovanje pokazivao smijući se na račun tradicije i govornika koji su i sebe i nju, prema njemu, shvaćali preozbiljno. Lukijana kao književnika s raznovrsnim opusom koji je teško svrstati u jednostavne kategorije najbolje opisuje Brcko (2002., 14) zaključujući da je "Lukijan postao piscem u modernom smislu riječi – intelektualcem koji pisanje smatra svojim zanatom". S obzirom na to, različiti su književni priručnici tijekom povijesti različito svrstavali i kategorizirali Lukijanova djela, a neka jedinstvena i pregledna podjela nije se uspjela uspostaviti sve do danas. Za malo se koje sačuvano djelo može reći da pripada isključivo jednoj književnoj vrsti ili kategoriji.

Usprkos kategorizacijskim poteškoćama, opus se tradicionalno dijeli na humoristična djela, bilo satirična bilo jednostavno ona kojima je svrha ismijavanje, u dijaloškom obliku ili ne, među kojima se nalazi i dijalog *Lažoljupci ili sumnjičavac*, te ona ozbiljnijeg sadržaja, kao što su spomenute sofističke deklamacije, opisi i prolalije iz ranijeg stvaralačkog razdoblja, u kojem se još bavio profesionalnim govorništvom. U ovom ću se radu poslužiti podjelom na koju podsjeća Brcko (2002., 21) na "retoričke spise, dijaloge, menipske spise, pripovjedne spise i pamflete na račun aktualnih fenomena".

Takva je podjela donekle upitna i nije najpreciznija, budući da su u prvoj kategoriji, retoričkim spisima, zajedno smještene i retorička djela u pravom smislu riječi i šaljiva sofistička *paignia* (igre, to jest humoristične verzije uobičajenih retoričkih deklamacija, najčešće na neuobičajene teme) poput *Falarida* ili *Pohvale muhi*.

Druga kategorija su dijalozi, koji pak pod istim imenom okupljaju još različitija djela. Tu su spomenuti humoristični dijalozi različitih božanstava u kojima se ukratko ocrtavaju različite, najčešće zabavne i satirične, sličice iz života Homerovih bogova ili pak hetera u *Dijalozima hetera*, također napisanima u stilu "komedije tradicije". Među humoristične dijaloge spadaju i satire na račun filozofa i njihovih učenja, kao što su *Dražba života* ili *Uskrsnuli ili ribar*, a satiru na vlastiti račun Lukijan nam je ostavio u spomenutom autobiografskom dijalogu *Dvaput optuženi*. Ovamo također spada i u ovom radu opisani tekst, ali ono što ga razlikuje od ostalih jest mnoštvo pripovjednih dijelova u kojima se prepričavaju različite nevjerojatne stvari u koje ljudi vjeruju, ili ih barem pripovijedaju kao istinu. Jedini sličan dijalog jest *Toksarid*, koji temom prijateljstva (i pripovjednim uloncima koji navode primjere

prijateljstva) izlazi iz okvira satiričnih i šaljivih dijaloga. Ova skupina sadrži i nekoliko dijaloga u kojima se filozofske teme obrađuju na ozbiljan način, ali većina dijaloga ipak je humoristična.

Menipski spisi izdvojeni su iz skupine humorističnih dijaloga zato što su jedina skupina Lukijanovih djela na koju je izravno utjecao drugi antički autor. Život i djelo keničkog filozofa Menipa, koji je živio u III. st. pr. Kr., slabo su poznati, ali pojam "menipska satira", koji je rimski autor Varon skovao dva stoljeća kasnije, označava pisanje u mješavini proze i stiha, što je prvi primijenio Menip u svojim satirama na filozofska učenja. Njegovo je najpoznatije djelo *Mrtvačko carstvo*, koje je inspiriralo Lukijanove *Razgovore mrtvaca*. U njima se nerijetko kao sugovornik pojavljuje i sam Menip. Utjecaj Menipa vidljiv je u svim ostalim Lukijanovim dijalozima s temom keničke filozofije, koja se najčešće predstavlja u pozitivnom svjetlu, u suprotnosti s tradicionalnom grčkom religijom (*Pobijeni Zeus*) ili s ljudskom željom za slavom i bogatstvom na ovom svijetu (*Pijetao, Plovidba u podzemlje ili Tiranin*).

Među pripovjedne spise smještena su djela koja su zbog specifičnosti izbjegla svrstavanje u druge skupine, a koja su napisana u formi prozne pripovijesti, za razliku od dijaloga. Jedno takvo djelo su *Istinite pripovijesti*, čiju svrhu sam Lukijan objašnjava u uvodu: kao što je nakon teškog fizičkog rada potreban odmor, tako je i nakon napornog intelektualnog rada, to jest bavljenja ozbiljnim govorništvo i filozofijom, potrebno čitanje lakše literature kojoj je svrha da opusti i nasmije čitatelja. *Istinite pripovijesti* fantastična su pripovijest s elementima satire na račun Lukijanu suvremene historiografije, pustolovnih romana i tradicionalne mitologije, koja govori o putovanju neimenovanog junaka, koji se putem uvjerava u istinitost brojnih mitova i doživljava stvari još nevjerojatnije od onih prepričanih u *Lažoljupcima*. Istu svrhu koju je Lukijan namijenio *Istitim pripovijestima* možemo prepoznati i u drugim njegovim djelima, poput *Ikaromenipa*. To je još jedno dijelom menipsko a dijelom pripovjedno djelo koje govori o doživljajima filozofa Menipa, koji je odlučio odletjeti na nebo da se uvjeri u istinitost mitova. (Tu je očit utjecaj Stare komedije i Aristofana.)

Posljednja skupina pamfleta kojima se ismijavaju Lukijanu suvremeni događaji vrlo je vrijedna za uvid u doba Druge sofistike i biografske podatke o Lukijanu i njegovim suvremenima. Među njima ističu se *Peregrinova smrt*, djelo koje je zbog usputnog spomena kršćana kod nekih autora stvorilo dojam o Lukijanu kao protivniku kršćana, te *Aleksandar*, još jedno djelo u kojem se ismijavaju Lukijanu suvremeni lažni proroci.

Napokon smatram važnim razmotriti i zašto se o Lukijanu u antičko doba većinom šutjelo. Različiti su autori nudili svoja objašnjenja, od toga da su njegovi suvremenici sofisti bili uvrijeđeni ismijavanjem, do toga da u svoje vrijeme Lukijan jednostavno nije bio prepoznat te su njegova djela otkrivena tek kasnije. Tu se može postaviti pitanje kako je onda moguće da je Lukijan do svoje četrdesete (kako sam o sebi kaže) godine imao vrlo uspješnu karijeru sofista, koju je napustio kako bi se profesionalno bavio pisanjem i zabavljao na račun što kulturne tradicije što mana svojih suvremenika, i kako je moguće da je sačuvano toliko djela autora kojeg antika nije prepoznala na vrijeme? Na pitanje

zašto Lukijana prešućuju njegovi suvremenici nije moguće dati definitivan odgovor, ali moja pretpostavka je da je ono što ga je izdvojilo iz popisa slavni govornika i sofista toga doba bila njegova specifičnost kao autora, raznolikost njegovih tema i žanrova te činjenica da ga se nije moglo smjestiti ni u koju čvrsto određenu rubriku. Općenito gledano, Lukijan nije bio niti sofist, niti satiričar, niti filozof poput Menipa. Bio je pojava za sebe, originalna u dobu koje je obilježilo stalno vraćanje slavnoj prošlosti i književnoj tradiciji bez potrebe za stvaranjem novoga, dovoljno neobična da ostane nezamijećena i neprokomentirana, ali nipošto zaboravljena. Lukijanovo originalno miješanje humorističnog s ozbiljnim, zabavnog sadržaja sa svrhom opuštanja i intelektualnog odmora s korisnim moralnim poukama izvrsno je sažeo jedan od njegovih najvećih proučavatelja i prevoditelja u razdoblju humanizma, Erazmo Roterdamski: *sic seria nugis, nugas seriis miscet, sic ridens vera dicit, vera dicendo ridet (...) seu voluptatem spectes, seu spectes utilitatem* (Thompson, 1939., 26).

3.1.2. Thomas More i Lukijan u humanizmu

Kako bi se mogla razumjeti važnost Thomasa Morea kao prevoditelja Lukijana, najprije ću ukratko razjasniti kako su Lukijanov opus i svjetonazor bili prihvaćeni u kasnijim razdobljima. Sudbina Lukijana kao autora već je u antici bila jedinstvena, kako je već objašnjeno, jer iako njegovi suvremenici nisu ostavili mnogo svjedočanstava i komentara, njegova su djela ipak bila vrlo popularna i raširena. Na sličan ga se način nastavilo tretirati i u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, gdje ga se s jedne strane počinje optuživati kao protivnika kršćana (za to je argument bio ne baš pozitivan prikaz kršćana u *Peregrinovoj smrti*, iako je iz tog teksta vidljivo da Lukijan nije uopće poznavao kršćane ni njihovo učenje), a s druge strane nalazi puno poklonika i oponašatelja, posebno u Bizantu, gdje su se tijekom čitavog srednjeg vijeka pojavljivala djela inspirirana Lukijanovim tekstovima. Može se primijetiti neobična okolnost da se Lukijana do razdoblja humanizma, ali i kasnije, i cijenilo i kritiziralo zbog onoga što je u njegovim djelima uglavnom tek sporedna pojava. Naime, kada ga se napadalo kao ateista, te ga Laktancije opisuje kao onoga koji *neque diis pepercit neque hominibus*, koji ne štedi ni bogove ni ljude, ili kao protivnika kršćana zbog gore spomenute opaske u *Peregrinovoj smrti*, zapravo se napadalo Lukijanovu kritiku tradicionalne grčke religije, koja je već u Lukijanovo doba prestala biti jedina, i primjedbu na račun kršćana s kojima je, po svemu sudeći, Lukijan bio upoznat samo površno. S druge strane, Lukijanovi kasnoantički i bizantski poklonici hvale njegovu vještinu kao satiričara. Ono što je Lukijana moglo učiniti privlačnim nekim kršćanskim autorima bilo je njegovo predstavljanje kiničke filozofije kao najprihvatljivije. Ona je, naime, predstavljajući jednostavan način života bez želje za materijalnim bogatstvom kao najpoželjniji, imala zajedničkih crta sa srednjovjekovnim kršćanskim moralom. Thomas More u posveti je svoje zbirke prijevoda čak naveo i da je ranokršćanski autor Ivan Hrizostom u jednom svojem djelu parafrazirao Lukijana. Iako se taj podatak kasnije pokazao pogrešnim, iz njega je vidljivo da je kod nekih autora, među kojima je bio i More, Lukijan imao reputaciju kršćanima prihvatljivog moralnog filozofa. Tako različiti stavovi o Lukijanu među kršćanima kasnije će postati još

očiti s pojavom reformacije, čiji su predstavnici, poput Luthera, oštro osuđivali Lukijana kao ateista i protivnika kršćanske vjere.

Dok se Lukijanova popularnost u Bizantu održala, na zapadu je bio gotovo nepoznat budući da je znanje grčkog jezika bilo slabo rasprostranjeno, čak i među najobrazovanijom populacijom. Djela grčkih autora bila su rijetka jer ih je malo tko mogao prevesti na latinski, a sustavno podučavanje grčkog jezika još nije bilo organizirano. To se promijenilo 1397., kad je bizantski učenjak Manuel Hrizolora došao u diplomatskoj misiji u Firencu, ali je ondje zadržan *ad docendum graecas litteras graecamque grammaticam* (da poučava grčku književnost i gramatiku), kako podsjeća PSK 2 (1977., 417). To je bila prva organizirana škola grčkog jezika u renesansnoj Italiji, a Hrizolora je kasnije napisao i prvu gramatiku grčkog jezika. Prvi autor kojeg je upotrijebio za podučavanje i vježbe u prevođenju bio je upravo Lukijan. Razloge zašto je Hrizolora izabrao baš Lukijana nastoji objasniti Marsh (1998., 7) koji skreće pažnju na dva najvažnija faktora koja su Lukijana mogla učiniti prikladnim autorom za školu: jednostavnost i jasnoća Lukijanova razgovornog antičkog stila, koji je bio vrlo cijenjen u humanizmu i prikladan za početnike u učenju grčkog, te mnoštvo asocijacija na grčku mitologiju i kulturnu baštinu, koje su bile lako prepoznatljive klasično obrazovanim humanistima. Učenici grčkog tako su mogli povezivati Lukijana s već poznatim podacima iz latinskih i do tada prevedenih grčkih tekstova. Ono što je, osim vrijednosti kao školskog autora, privuklo humaniste Lukijanu, bile su, kako kaže Marsh (1998., 8), količina, sažetost i raznovrsnost Lukijanovih djela. Njegova je publika tako bila veoma različita, jedni su ga cijenili kao satiričara, drugi kao moralista, kao filozofa, ili pak zbog retorske vještine. Lukijanova popularnost u humanizmu rasla je kako se širilo opće znanje grčkog. Pojavljivali su se i prijevodi njegovih djela, najviše onih s porukama moralnog sadržaja. Optužbe na Lukijanov račun kao protivnika kršćana zanemarene su sve do pojave reformacije, a "Renesansna Italija u Lukijanu vidi moralista koji, na duhovit i zabavan način, razobličava ljudsku taštinu i hipokriziju, upućujući na korektiv zdravog razuma, a nipošto ciničnoga ateista koji se ruga svemu vrijednom." (Bricko, 2002., 34). Razloge zašto je Lukijanov svjetonazor odgovarao duhu humanizma ukratko nastoji objasniti i Thompson (1939, 6) navodeći kako je u humanizmu prevladavala težnja za individualnim izražavanjem te sklonost kritici tadašnjeg društva, kojoj je Lukijanov satirični ton idealno odgovarao. Thompson opisuje Lukijana kao autora koji je "kombinirao humor i šalu sa satirrom, te je ujedno i zabavljao i podučavao svoje čitatelje" što je moralo odgovarati humanistima koji su u formi satire vrlo često upozoravali na mane pojedinaca i društva. Tako je i najveći lukijanist tog doba, Erazmo, svoje najpoznatije djelo *Pohvala ludosti* oblikovao u stilu Lukijanove satire.

Prvi prijevodi Lukijana pojavili su se više od sto godina prije Moreova, oko 1400. godine u Italiji. Tijekom 15. stoljeća Lukijana će prevoditi i imitirati brojni talijanski humanisti, a nešto kasnije njegova će se popularnost proširiti na sjever Europe. Tu će ključnu ulogu odigrati zbirka prijevoda iz pera Erazma Roterdamskog i Thomasa Morea iz 1506., u kojoj se nalazi i ovdje analizirani tekst.

Thomas More, jedan od najznačajnijih engleskih humanista 16. stoljeća, rođen je 1478. godine u Londonu. Studirajući na Oxfordu stekao je klasično obrazovanje, no taj je studij uskoro zamijenio studijem prava i karijeru započeo kao odvjetnik. Unatoč tome, nastavio je usavršavati svoje znanje grčkog jezika i vrlo je rano, još tijekom studija, počeo s prevoditeljskim radom, o čemu će biti više riječi kasnije. Erazma Roterdamskog, možda najboljeg poznavatelja i najvećeg poklonika Lukijana među velikim imenima europskog humanizma, More je upoznao početkom 16. stoljeća, a nekoliko godina kasnije izdali su zajedničku zbirku prijevoda Lukijanovih tekstova. Tada je More već bio započeo političku karijeru. Godine 1504. izabran je u engleski parlament, odakle je nastavio napredovati do pozicije savjetnika kralja Henrika VIII.

Kao kraljev savjetnik More je obavljao brojne dužnosti te je stekao veliki utjecaj, a 1529. godine izabran je i za lorda kancelara Engleske. Žestoko se protivio reformaciji i Lutheru, smatrajući njegov vjerski pokret opasnošću za čitavu kršćansku zajednicu. Iz njihova je sukoba proizašlo nekoliko vjerskih rasprava u kojima More staje u obranu katoličke vjere. Čvrst stav po pitanju vjere i autoriteta pape i Katoličke crkve More je zadržao i kada je to u Engleskoj postalo iznimno opasno. More je naime odbio potpisati dokument kojim je Henrik VIII od pape tražio dozvolu za razvod od svoje prve supruge Katarine Aragonske i ženidbu s Annom Boleyn, te se protivio odvajanju Engleske od papinskog autoriteta, do čega je došlo kao posljedica papina odbijanja Henrikovih zahtjeva, a kasnije se protivio i uspostavljanju samostalne Anglikanske crkve. Odstupio je s pozicije lorda kancelara i odbijao priznati legitimnost Anne Boleyn kao kraljice i autoritet Henrika VIII kao poglavara Anglikanske crkve. Iako neslaganje s kraljevim odlukama nije izražavao otvoreno (svako protivljenje novim odredbama bilo je proglašeno veleizdajom), Moreov je stav bio dovoljno očit da ga izvedu na sud. Pravih dokaza o njegovoj krivnji nije bilo, ali More je proglašen krivim i osuđen na smrt odrublivanjem glave. U zatvoru je napisao *Dijalog o utjesi u nevolji*, jedno od svojih važnijih filozofskih djela u kojem se nastoji pomiriti sa sudbinom. Pogubljen je 1535.²

Godine 1516. izdano je Moreovo najpoznatije djelo *Utopija*, u kojem se opisuje idealno uređenje imaginarne države Utopije i kritiziraju mane tadašnjeg engleskog društva, a u kojem se mogu uočiti određeni tragovi utjecaja Moreova ranijeg zanimanja za Lukijana. Unatoč svojoj popularnosti u Europi, u Engleskoj je *Utopija* izdana tek nakon Moreove smrti. Prijevodi Lukijana nisu bili prvi Moreov prijevod s grčkog. Thompson (1939., 10) podsjeća nas na zbirku prijevoda grčkih epigrama *Progymnasmata*. Ta je zbirka bila izbor epigrama iz *Anthologia Graeca*, a na latinski su ih preveli Thomas More i William Lily, tako da je svaki grčki epigram imao po jednu latinsku verziju od svakog prevoditelja. No *Progymnasmata* nisu bila objavljena sve do 1518., u zajedničkom izdanju s *Utopijom* i Erazmovim epigramima. Moreovo djelo koje je bilo najviše puta izdavano za njegova života, i zacijelo dobro poznato njegovim suvremenicima, bili su upravo prijevodi Lukijana iz 1506. (Thompson, 1939.,

² Četiri stotine godina kasnije, 1935., papa Pio XI kanonizirao ga je kao mučenika. Papa Ivan Pavao II proglasio ga je 2000. godine svecem zaštitnikom političara i državnika.

3). Isti autor (1940., 12) ističe tu zbirku kao najpoznatiju zbirku prijevoda Lukijana u prvoj polovici 16. stoljeća, te vjerojatno kao najraniji prijevod Lukijana u Engleskoj uopće.

Zbirka koju je izdavač Badius tiskao 1506. u Parizu sadržavala je osamnaest kratkih dijaloga iz *Razgovora bogova*, *Razgovora morskih bogova* i *Razgovora mrtvaca* u Erazmovu prijevodu, kao i deset dužih tekstova: *Toksarid*, dijalog s temom prijateljstva, *Aleksandar*, u kojem se ismijava istoimeni lažni prorok, *Pijetao*, dijalog između pijetla, koji je zapravo reinkarnirani Pitagora, i njegova gospodara postolara koji se žali na siromaštvo, *Timon*, satirični tekst o mizantropu Timonu, *O onima koji daju poduku za plaću* i *Tiranoubojica*, sofistička deklamacija u kojoj govornik zahtijeva nagradu za tiranoustvo iako nije ubio samog tiranina, nego njegova sina, i ostavio svoj mač na mjestu događaja; a tim je mačem tiranin, našavši sina, počinio samoubojstvo. Erazmo je tom prijevodu pridružio vlastiti tekst pod naslovom *Declamatio*, u kojem nastoji pobiti sve govornikove argumente. Također je preveo i prolaliju pod naslovom *Heraklo*, *Eunuha*, koji se više ne smatra autentičnim, *O žrtvama*, satiru na račun običaja koji uključuju žrtvovanje bogovima, i *Gozbu*, humoristično djelo o gozbi na kojoj se filozofi predstavnici različitih škola upuštaju u raspravu koja završava tučnjavom.

Erazmovih prijevoda u zbirci ima daleko više (28 u odnosu na Moreova tri), a Erazmo je u kasnijim izdanjima zbirku i proširivao novim prijevodima, dok More nije dodao nijedan novi prijevod. Tri Moreova prijevoda u toj zbirci su sljedeći: *Kinik*, kraći satirični tekst u kojem Lukijan osuđuje pretjerano raskošan život i izlaže kiničku filozofiju, *Menip*, u kojem filozof Menip traži savjet od drugih filozofa o najboljem načinu života, no, kako od filozofa zbog kontradiktornosti njihovih učenja nema koristi, Menip odlazi u podzemni svijet pitati za savjet dušu proroka Tirezije, koji mu preporuča da živi jednostavno i da se kloni beskorisnih filozofskih rasprava. Zatim slijedi Moreova verzija odgovora na deklamaciju *Tiranoubojica*, također naslovljena *Declamatio*, po argumentima slična Erazmovoju, ali sažetija. *Lažoljupci ili sumnjičavac* su, kako sažeto objašnjava Thompson (1940., 6), ismijavanje ljudske lakovjernosti i potrebe za vjerovanjem u natprirodno.

Moreova tri prijevoda i deklamacija prvo su njegovo objavljeno djelo, a posvećeni su Thomasu Ruthallu, kome je More u posvetnom pismu obrazložio zašto je za prijevod izabrao upravo Lukijana i ta tri djela. More u posveti hvali Lukijana kao autora koji je *primus inter pares* među onima koji se drže Horacijeva naputka o spajanju ugodnog s korisnim. Cijeni to što Lukijan, izbjegavajući utjecaj filozofa i poezije, kako kaže, posvuda uočava i na iskren i zabavan način ismijava ljudske mane. O svom izboru Lukijanovih djela kaže jednostavno kako se Lukijanova vještina ismijavanja u njima, prema njegovom mišljenju, najbolje ističe. Za dijalog analiziran u ovom radu More kaže da "ne zna je li zabavniji ili poučniji" (posveta parafrazirana prema Thompson, 1940., 7-9).

Kao religiozan čovjek, More odobrava Lukijanovo protivljenje svakoj vrsti praznovjerja i laži, a kako je iz posvete vidljivo, također cijeni i njegov humor i satiru. Kombinacija satiričnog ukazivanja na ljudske mane poput praznovjerja, lakovjernosti i sklonosti laganju i izmišljanju bez opravdanog

razloga, istovremene želje da zabavi čitatelje šaljivim pripovijestima umetnutima u dijalog, te nastojanja da ih poduči vrijednostima poput istinoljubivosti i kritičkog razmišljanja zacijelo je bila ono što je humanista poput Morea na početku njegove književne karijere privuklo Lukijanu. More će se u svojoj *Utopiji* također voditi spomenutim Horacijevim principom spajajući priču o posjetu imaginarnoj zemlji Utopiji i njenim običajima s kritikom suvremenog društva. Štoviše, Warren (1972., 57) smatra kako se literarna vrijednost *Utopije* može u potpunosti shvatiti tek ako je se promatra kao satiru u menipskom, odnosno Lukijanovu stilu, a ne kao ozbiljno političko ili filozofsko djelo. Isti autor povlači i neke zanimljive paralele između Moreova i Lukijanova djela, a koje se mogu pronaći i u ovdje analiziranom tekstu. Glavni lik *Utopije* svojim uvjerenjima da samo utopijsko društvo može biti ono idealno i da se svuda treba primijeniti, ne uzimajući u obzir racionalne protuargumente svojih sugovornika, pomalo podsjeća na filozofe kakve Lukijan ismijava (Warren, 1972., 48). U nešto manjoj mjeri, budući da fokus dijaloga nije na ismijavanju filozofa i njihovih škola, nego praznovjerja i potrebe za laganjem, takvi se *philosophi gloriosi* javljaju i u ovom tekstu. Upotrebu Lukijanove literarne ironije u Moreovoj *Utopiji* primjećuje i Marsh (1998., 194), koji naglašava da se i More kao pripovjedač distancira od onoga o čemu pripovijedaju njegovi likovi, što je praksa u brojnim Lukijanovim djelima, kao što su primjerice *Istinite pripovijesti*. Osim karakterizacije likova, satiričnog tona i ironije, More je od Lukijanovih dijaloga posudio i dvodijelnu strukturu (takvu ima i *Lažoljupci ili sumnjičavac*): dijalog sugovornika koji otvara mjesto dužem pripovjednom dijelu, a zatim samo pripovijedanje (Warren, 1972., 56).

3.1.3. Lažoljupci ili sumnjičavac

Prije same usporedbe ukratko ću opisati sadržaj i poruku djela. Kao što je rečeno, ono što se u ovom Lukijanovu dijalogu ismijava jest ljudska neopravdana potreba za laganjem i izmišljanjem, a zatim i sklonost vjerovanju u izmišljotine i općenito praznovjerje. U dijalogu sudjeluju dva sugovornika, Filoklo i Tihijad. Tihijad najprije pita Filokla što to tjera ljude da uživaju u laganju, pripovijedanju i slušanju izmišljenih priča. Filoklo odgovara da ljudi često lažu iz koristi, no to nije odgovor koji Tihijad traži. Njemu, naime, nikako nije jasno zašto ljudi jednostavno i bez opravdanog razloga laž pretpostavljaju istini, te kao argumente navodi povjesničare i pjesnike koji pripovijedaju nevjerovatne priče o bogovima, čudovištima i preobrazbama, te gradove i zajednice koji se hvale lokalnim legendama i nevjerovatnim mitološkim pričama o svom podrijetlu. Filoklo pjesnike opravdava tvrdeći da oni izmišljanjem svoja djela jednostavno žele učiniti privlačnijima čitateljima, a i da nitko ne bi želio slušati povijest grčkih gradova ako bi ona bila ispričana bez dodatka kakve mitološke priče. Svejedno, slaže se s Tihijadom i osuđuje laganje bez potrebe.

Taj uvodni dijalog otvara prostor Tihijadovoj priči koja zauzima veći dio dijaloga. Tihijad se, naime, nedavno vratio od uglednog starca Eukrata, poklonika filozofije, i ne može vjerovati kakve je sve nevjerovatne izmišljotine čuo što od samog Eukrata, što od ostalih posjetitelja u njegovoj kući, od kojih su većina također ugledni pripadnici različitih filozofskih škola. U želji da se nađe s prijateljem

koji je otišao običi bolesnog Eukrata, Tihijad se našao u Eukratovoj kući u kojoj okupljeni filozofi već vode raspravu o najboljim načinima liječenja reume; svi do jednoga predlažu različite čarolije i svađaju se oko toga kojom životinjskom kožom treba omotati noge bolesnika da bi reuma prestala. Tihijad prekida raspravu primjedbom da bi reumu trebalo liječiti prema naputcima liječnika, a ne kojekakvim predmetima koji navodno imaju magičnu moć. Sugovornici ga ismijavaju, a jedan od njih, Dinomah, počinje ciklus nevjerojatnih pripovijesti pričom o Midi, radniku na imanju svojeg oca, kojeg je neki babilonski čarobnjak izliječio od ugriza zmijske koristeći se samo čarobnim riječima i komadom kamena otkrnutim s nadgrobno spomenika djevice. Čarobnjak je sljedećeg jutra uz pomoć magijskog rituala prizvao sve zmijske i gmazove iz polja, i, pobrinuvši se da sve budu na okupu tako što je najmanju od zmijske zamolio da dovede najstarijeg gmaza koji je bio prestar da dođe s ostalima, puhnuo u njih te su na mjestu izgorjele. Ta nevjerovatna priča, pogotovo dio o okupljanju zmijske, nasmijava Tihijada, kojeg u šali brzo prekida Kleodem, još jedan od okupljenih filozofa. On najprije uvjerava slušatelje u postojanje Hiperborejca kojega je navodno vidio kako leti, hoda po vodi i kroz vatru, a onda nastavlja potanko opisivati jedan ritual kojemu je i sam svjedočio: kako kaže, njegov se učenik Glaukija zaljubio u udanu ženu po imenu Hrizida i zanemario poduku, te mu je Kleodem pronašao spomenutog Hiperborejca i platio mu za čaroliju kojom bi se Hrizida zaljubila u Glaukiju. Hiperborejac je najprije prizvao duh Glaukijina pokojnog oca kako bi od njega dobio odobrenje i, nakon što je duh nevoljko pristao, Hiperborejac je prizvao Hekatu, Kerberu i Senu, načinio figuricu Erosa od gline i poslao ga da odleti Hrizidi. Čarolija je, navodno, uspjela, no Tihijad i tu priču otpisuje jednostavnim objašnjenjem da Hrizidi, koju poznaje, nije bila potrebna nikakva magija za druženje s Glaukijom. Tada se javlja Ion koji ukratko spominje jednog Sirijca koji navodno istjeruje duhove i demone iz ljudi, ispitujući ih odakle su i kako su ušli u žrtvu prije nego što će ih otjerati. Uvjerava Tihijada da je i sam svjedočio takvom ritualu, na što Tihijad odgovara da mu nije teško vidjeti demone ako, kao platonovac, jasno vidi i Platonove ideje. (Tu se može uočiti jedna usputna Lukijanova šala na račun filozofije.) Tada se javlja Eukrat i potvrđuje Ionove riječi, dodajući detalj o prstenu koji mu je neki arapski čarobnjak dao kao zaštitu od demona. Red je i na Eukratovu priču, pa Tihijad sluša o neuglednom kipu vojskovođe Peliha u Eukratovoj kući, koji je navodno začaran da štiti kuću hodajući noću po njoj i da liječi od bolesti, pa su ga ukućani u znak zahvalnosti pozlatili i obložili novčićima. Upozorava Tihijada da ne ismijava njegovu priču, pripovijedajući o sudbini sluga koji je ukrao novčiće kojima su obložili kip. Kako kaže, lopov čitavu noć nije mogao naći izlaz iz kuće te su ga ujutro otkrili, a svaku je noć sve dok nije umro dobivao batine da bi se ujutro budio u modricama. Tihijad i dalje odbija vjerovati u čarobne moći Eukratova kipa-čuvara. Neočekivano se pridružuje i liječnik Antigon spomenuvši svoj kip Hipokrata koji se također kreće noću, a čak radi i štetu ako mu se žrtva ne prinese na vrijeme. Budući da se Tihijad ne da uvjeriti ni u jednu od fantastičnih priča koju su mu do tada ispričali, Eukrat nastavlja niz pričom o zastrašujućoj viziji božice Hekate koju je doživio u šumi. Zbog njegova opisa Hekate svi su se sugovornici, osim Tihijada, koji se ne može načuditi lakovjernosti tako starih i navodno mudrih ljudi i filozofa, naježili od straha, no Eukrat nastavlja opisivati kako ga je prije spomenuti prsten zaštitio od

Hekate, jer je ona, čim ga je uz odgovarajuću čaroliju upotrijebio, udarila nogom kroz tlo i propala u Tartar. Eukrat je tako imao nekoliko trenutaka da pogleda u raspuklinu kroz koju je propala i uvjeri se o postojanju svega što se u mitovima pripovijeda o podzemnom svijetu: duša mrtvih, Kerbera, rijeka i polja asfodela. Među ostalima, ugledao je dušu svog oca, a misli da je vidio i Sokrata. Od jednoga od prisutnih slugu traži da posvjedoči o istinitosti njegove priče, što ovaj i učini, dodavši i da je čuo lavež i vidio vatru, što Tihijada natjera u glasani smijeh. No njegova reakcija ostaje neprimijećena, a Kleodem se nadovezuje s vlastitim iskustvom: kada je ležao u groznici, pristupio mu je Hermo i odveo ga u podzemni svijet gdje je vidio sve mitološke junake koji ondje borave, poput Tantara ili Sizona, i bio doveden pred suću i samog Plutona. Vidjevši ga, kaže, Pluton se razljutio zbog pogreške i zatražio da mu dovedu Kleodema susjeda Demila. Vrativši se tako u život, Kleodem je objavio da će Demil umrijeti, što se uskoro i dogodilo. Liječnik Antigon potvrđuje njegovu priču vlastitim primjerom pacijenta koji se vratio iz mrtvih nakon dvadeset dana, ponovno ignorirajući Tihijadovu ironičnu primjedbu. Raspravu prekida dolazak Eukratovih sinova, koji Eukrata podsjećaju na priču o njihovoj pokojnoj majci: pošto je umrla, spalili su svu njenu odjeću i nakit, ali nekoliko dana kasnije njena se duša vratila da se požali da joj nedostaje jedna sandala, koju su zaboravili spaliti jer se izgubila. Prije nego što je viziju prekinuo lavež njihova kućnog ljubimca, stigla je reći gdje joj je ispala sandala kako bi i nju mogli spaliti. Tihijad u tom trenutku sarkastično odgovara kako bi trebalo istući svakoga tko u te priče ne vjeruje, vidjevši da mu od smijeha i šaljivih primjedbi nema neke koristi. Iznenađujući dolazak poznatog pitagorovca Arignota, cijenjenog filozofa i mudraca, Tihijadu daje nadu da će netko možda prekinuti to nizanje izmišljenih priča, no najgore tek slijedi. Arignot se čudi kako je moguće da Tihijad ne vjeruje u postojanje duhova i povratke iz mrtvih, a onda priča svoju priču o istjerivanju duha iz napuštene kuće u Korintu. U toj se kući nije moglo stanovati jer je nekakav demon svake noći strašio svakoga tko bi se uselio, ali Arignot je nabavio mnoštvo egipatskih knjiga na temu istjerivanja duhova i odlučio otići u tu kuću da vidi što može učiniti. Pripovijeda kako se smjestio u najveću sobu i čitao kada je iz jednog kuta iskočila prikaza, najprije u liku crnog demona, a zatim se pretvarala u različite životinje dok je nije otjerao pomoću čarolije. Sljedeće je jutro iskopao rupu na mjestu u koje se demon uvukao i otkrio ljudski kostur. Nakon što je pokopan, duh se više nije pojavljivao. Tihijad je uvjeren kako je Arignotov autoritet posve poništio njegove argumente protiv nevjerovatnih priča u očima njegovih sugovornika, no to nimalo ne mijenja njegov stav. Razočaran je time što se i najmudriji filozof razotkrio kao lažljivac, a Arignot traži od njega da onda barem navede kojemu drugom filozofu vjeruje. Slijedi Tihijadova priča o filozofu Demokritu, koji kao ni on nije vjerovao u postojanje duhova i utvara te se, kako bi to dokazao, jedne noći zatvorio u grobnicu i pisao. Kada se pojavila skupina mladića prerusenih u utvare da ga uplaše, Demokrit ih nije ni pogledao, već im je samo rekao da prestanu. Tihijadova priča ništa ne znači njegovim slušateljima, a Eukrat nastavlja s pripovijedanjem još nevjerovatnijih pustolovina, ovaj put u Egiptu. Najprije pripovijeda o proročanstvu koje mu je navodno izgovorio Memnonov kip, a onda spominje i svog učitelja, mudraca i čarobnjaka Pankrata. Nakon što ga je upoznao na brodu prema Memfisu, svjedočio je brojnim Pankratovim čudima poput plivanja s

krokodilima, te se tako uvjerio da je riječ o čarobnjaku. Ubrzo je postao njegov učenik te su nastavili putovati po Egiptu zajedno. Slijedi Lukijanova verzija poznate priče o čarobnjakovu učeniku. Kako dalje pripovijeda Eukrat, Pankrat bi u svakom prenoćištu začarao nekakvu metlu ili tucalo da se pretvori u slugu koji nosi vodu i poslužuje ih, ali svom učeniku nije htio odati tu čaroliju. Eukrat je uspio čuti čaroliju kojom se tucalo pretvaralo u slugu i upotrijebiti je te mu narediti da donese vodu. Problem je nastao jer Eukrat nije znao čaroliju kojom se tucalo vraćalo u prvobitni oblik te je uskoro nastala poplava koja se pogoršala kad je Eukrat prepolovio tucalo i tako dobio dvojicu slugu. Pankrat se vratio, zaustavio čaroliju i nestao. Tihijad na tu priču reagira ljutnjom, govoreći kako bi u svojim godinama Eukrat i ostali sugovornici trebali prestati pričati besmislice i praznovjerne priče koje djecu plaše i uznemiruju bez razloga. Njegova opaska ponovno nema nikakva utjecaja već samo potiče Eukratovu novu priču, ovaj put o proročistima. Tihijad više nema strpljenja i odlazi prije nego što priča i počne.

Uvjeren da je njegov odlazak svima donio olakšanje, jer više nije bilo nikoga da stoji na putu njihovoj potrebi za izmišljanjem, konačno se žali Filoklu kako se naslušao toliko toga što bi najradije zaboravio, jer mu se još uvijek priviđaju različiti duhovi i Hekate iz njihovih priča. Filoklo se slaže s njim jer je Tihijadovo prepričavanje svih tih priča i na njega imalo jednak utjecaj. Tihijad završava razgovor utješnim zaključkom o tome kako svi poput njih imaju protuotrov za laži i izmišljotine, istinu i logično objašnjenje, i dokle god se pouzdaju u svoj razum, nikakve ih laži neće moći uznemiriti.

Ovaj je Lukijanov dijalog satira na račun ljudske potrebe za izmišljanjem, naivnosti i praznovjerja. Ono što ga muči Lukijan je prenio čitateljima u formi Tihijadova pitanja na početku dijaloga. Zašto ljudi lažu i izmišljaju bez očite potrebe, i zašto su skloni vjerovati u razumu neprihvatljive stvari poput postojanja duhova, ili se barem pretvarati da vjeruju u to? Budući da Filoklo u ovom dijalogu ima većinom ulogu slušatelja, moglo bi se reći da je Tihijad preuzeo ulogu Lukijanova glasnogovornika. Humoristični efekt dijaloga postignut je očitim pretjerivanjem u pričama Tihijadovih sugovornika. Iako je lako pretpostaviti da je i u Lukijanovo vrijeme, kao i danas, bilo ljudi koji su bili skloni povjerovati u najnevjerojatnije priče ili ih prepričavati kao istinite, konverzacija u kojoj zatječemo Tihijada u Eukratovoj kući teško da bi se mogla dogoditi a da bude shvaćena posve ozbiljno. Predstavljajući skupinu filozofa, starijih, uglednih i obrazovanih ljudi, koji se kao u ozbiljnoj filozofskoj raspravi natječu tko će ispričati bolju fantastičnu pripovijest koja uključuje čaranje, podzemni svijet, duhove i različite vizije, pritom posve ignorirajući jedini glas razuma u prostoriji, koji na njihove priče reagira što smijehom, što sarkazmom, a konačno ljutnjom i odlaskom, Lukijan je stvorio djelo koje je zabavno za čitatelje, ali s druge strane i poučno, sudeći prema Tihijadovoj zaključnoj rečenici. Ovo je djelo izvrstan prikaz Lukijanova miješanja *utile dulci*, potrebe da čitatelja nasmije satiričnim pretjerivanjem u prikazu nekog stvarnog problema, i moralne pouke na kraju, sažete u samo jednu rečenicu, jer kod Lukijana humor, satira i ironija prevladavaju nad potrebom za ozbiljnim moralnim porukama. Iako Tihijad nije dobio konačan odgovor na svoje pitanje, iz samog bi se teksta dalo zaključiti da se njegovi sugovornici lažima naprosto zabavljaju, uživajući u pripovijedanju i slušanju

najnevjerojatnijih priča, ili da jednostavno toliko žele vjerovati u svoje pripovijesti da tu želju zdrav razum ne može nadvladati. Tihijadova primjedba na kraju razgovora otkriva ono što Lukijanu zaista smeta kod pretjerivanja: strah i uznemirenost koji takve priče izazivaju, i to ne samo kod lakovjernih slušatelja (kao što su u tekstu Eukratovi sinovi), nego i kod onih poput Tihijada i Filokla, koji u takve priče očito ne vjeruju. Nešto što izaziva takvu reakciju Lukijan otpisuje kao nepotrebno i osuđuje. Njegov je konačni stav takav da će ljudi skloni lažima, praznovjerju i pretjerivanju, ili barem oni koje takve priče samo zabavljaju, uvijek nastaviti pripovijedati kako bi privukli pažnju na sebe ili zabavili sugovornike, a oni koji u njih ne vjeruju reagirat će ili kao Demokrit u Tihijadovoj priči ili će se pozvati na prosudbu zdravog razuma i zanemariti ih.

Unatoč tome što se Lukijanu zamjeralo da u svojim satirama ne nudi rješenja, ovaj tekst dokazuje suprotno, možda upravo zato što je tema koju ismijava još uvijek aktualna. Naime, ljudi sklonih pripovijedanju i vjerovanju u najnevjerojatnije izmišljene priče ima kako u Lukijanovo doba, tako i danas. Ovaj tekst ne pripada u "komediju tradicije", već je jednostavno satira na općeljudske mane, sklonost izmišljanju i lakovjernost. Primjenjiv je na svako razdoblje, od Lukijanova pa do humanizma u kojem je živio i djelovao Thomas More, koji u svojem posvetnom pismu otkriva da ovaj dijalog cijeni zbog Lukijanova protivljenja svakom praznovjerju, što je za njega kao kršćanina bilo iznimno važno, ali ne propušta pohvaliti i Lukijanov humor, koji humanistu poput njega nije mogao promaknuti. Plodove Moreova zanimanja za Lukijana i divljenja njegovu djelu kao korisnom i zabavnom istovremeno možemo uočiti u Moreovu kasnijem radu, a preko njega i u čitavoj kulturi europskog humanizma, za koju se može reći da vjerojatno ne bi bila onakva kakvu je poznajemo danas da humanisti nisu ponovno otkrili i u svoje kulturno okruženje primili i Lukijana.

3.2. Usporedba Lukijanova teksta s prijevodom Thomasa Morea

Za usporedbu originalnog grčkog teksta s Moreovim latinskim prijevodom izabrala sam početni ulomak do Tihijadova monologa. Smatrala sam najpreglednijim izložiti ga rečenicu po rečenicu, na način da najprije navedem Lukijanovu rečenicu a zatim njen latinski prijevod s kratkim komentarom najvažnijih prevoditeljskih rješenja. U drugom dijelu usporedbe prokomentirala sam Moreov prijevod kao cjelinu u odnosu na Lukijanov original i nastojala odgovoriti na pitanja koliko si je More slobode dopuštao u prijevodu, kako je riješio neka teža mjesta i što nam ovdje analizirani prijevod Lukijana može reći o Moreovu poznavanju Lukijanova jezika i stila.

Kako je u prethodnom ulomku navedeno, dijalog počinje raspravom Tihijada i Filokla o opravdanosti ljudske potrebe za laganjem. Ulomak koji sam analizirala prvi je dio teksta, do početka Tihijadove pripovijesti o doživljajima u Eukratovoj kući, a uglavnom se sastoji od kratkih rečenica koje izmjenjuju sugovornici. Ispod svakog grčkog i latinskog ulomka teksta dodala sam i vlastiti prijevod Lukijanova originala, a u komentaru su istaknuta sva Moreova prevoditeljska rješenja težih dijelova i potencijalne izmjene. Grčki tekst koji sam upotrebljavala preuzet je iz dvojezične zbirke engleskih

prijevoda Lukijana s paralelnim grčkim tekstom prevoditelja A. M. Harmona iz 1921. Stoga je važno napomenuti da određene razlike u Lukijanovu i Moreovu tekstu (pogotovo u rasporedu riječi ili djelova rečenica) mogu potjecati ne samo od Moreove prevoditeljske slobode, već i od različitih rukopisa Lukijana kojima se More mogao služiti. Sam Moreov prijevod pak nije objavljen u dvojezičnom grčko-latinskom izdanju, već samostalno.

1. Τυχιάδης ἔχεις μοι, ὦ Φιλόκλεις, εἰπεῖν τί ποτε ἄρα ἔστιν ὁ πολλοὺς εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ ψεύδους προάγεται, ὡς αὐτοὺς τε χαίρειν μηδὲν ὑγιὲς λέγοντας καὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα διεξιούσιν μάλιστα προσέχειν τὸν νοῦν;

Tychiades Potes mihi Philocles dicere, quidnam id tandem sit, quod multos in mentiendi cupiditatem adducit, ut pariter gaudeant, quum et ipsi nihil sani loquuntur, et his qui talia narrant, maxime animum intendant?

[**Tihjad:** Možeš li mi, Filoklo, reći što li je to što mnoge navodi na želju za laganjem, da se i sami vesele kada ništa razumno ne govore, i da najviše pažnje posvećuju onima koji takve stvari pripovijedaju?]

Već se iz početka prve rečenice može uočiti Moreovo nastojanje da u prijevodu bude što dosljedniji: čak i raspored riječi u latinskom većinom odgovara grčkom originalu. ἔχεις μοι, ὦ Φιλόκλεις, εἰπεῖν τί ποτε ἄρα ἔστιν ὁ posve odgovara latinskom *Potes mihi Philocles dicere, quidnam id tandem sit* ("Možeš li mi, Filoklo, reći što li je to što..."), s tim što je More umjesto doslovnijeg prijevoda *habes* za ἔχεις upotrijebio jasnije *potes*. U nastavku grčkog teksta: πολλοὺς εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ ψεύδους προάγεται ("mnoge navodi na želju za laganjem") nalazi se imenica τοῦ ψεύδους (genitiv jednine imenice τό ψεῦδος, laž) koju je More u latinski preveo genitivom gerunda glagola *mentior*, lagati. Redosljed riječi tu je obrnut: εἰς ἐπιθυμίαν τοῦ ψεύδους prevedeno je kao *in mentiendi cupiditatem*. Nastavak ulomka donosi nešto što je u Moreovu prijevodu rijetka pojava: malu razliku u značenju u odnosu na grčki original. Lukijan rečenicu nastavlja s ὡς αὐτοὺς τε χαίρειν μηδὲν ὑγιὲς λέγοντας καὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα διεξιούσιν μάλιστα προσέχειν τὸν νοῦν; ("da se i sami vesele kada ništa razumno ne govore, i da najviše pažnje posvećuju onima koji takve stvari pripovijedaju?"), a Moreov je prijevod *ut pariter gaudeant, quum et ipsi nihil sani loquuntur, et his qui talia narrant, maxime animum intendant?* ("da se jednako vesele kad ni sami ništa razumno ne govore, i kada onima koji pripovijedaju takve stvari posvećuju najviše pažnje?"). More je grčkom tekstu neznatno promijenio smisao dodavši prilog *pariter* (jednako). Latinska sintaksa razlikuje se od grčke ondje gdje u latinskom ne bi bila moguća drugačija konstrukcija, tako grčka posljedična rečenica nakon ὡς sadržava konstrukciju akuzativa s infinitivom: αὐτοὺς τε χαίρειν ... καὶ... προσέχειν τὸν νοῦν, a latinska posljedični veznik *ut* s konjunktivom prezenta *gaudeant* i *intendant*. Grčki particip *λέγοντας* (kada govore) protumačen je kao vremenski i zamijenjen vremenskom rečenicom (*quum... loquuntur*). More je također promijenio i

redosljed rijechi na samom kraju rečenice (*maxime animum intendant* za μάλιστα προσέχειν τὸν νοῦν). Dosljednost se vidi i u upotrebi ekvivalentne fraze u značenju "posvećivati pažnju", *animum intendere* kao prijevod grčkog προσέχειν τὸν νοῦν.

2. Φιλοκλῆς πολλά, ὧ Τυχιάδη, ἐστὶν ἃ τοὺς ἀνθρώπους ἐνίους ἀναγκάζει τὰ ψευδῆ λέγειν εἰς τὸ χρήσιμον ἀποβλέποντας.

Philocles Multa Tychiade sunt, quae nonnullos mortales mentiri compellunt, quia in rem vident conducere.

[**Filoklo:** Ima mnogih stvari, Tihijade, koje neke ljude tjeraju da lažu jer se nadaju koristi.]

I ovdje se može uočiti dosljedan prijevod. Grčka rečenica πολλά, ὧ Τυχιάδη, ἐστὶν ἃ τοὺς ἀνθρώπους ἐνίους ἀναγκάζει τὰ ψευδῆ λέγειν ("Ima mnogih stvari, Tihijade, koje neke ljude tjeraju da lažu...") na latinski je prevedena gotovo od riječi do riječi, s tom iznimkom što je za grčki oblik τὰ ψευδῆ λέγειν (govoriti laži) u latinskom jednostavno upotrijebljen infinitiv *mentiri*. Izmjena redosljeda riječi vidi se u sintagmama τοὺς ἀνθρώπους ἐνίους i *nonnullos mortales*. Konstrukciju s participom εἰς τὸ χρήσιμον ἀποβλέποντας (slobodnije prevedeno "jer se nadaju koristi") More nije doslovno prenio na latinski, već se poslužio uzročnom rečenicom *quia in rem vident conducere*, što ima jednak smisao. Grčka fraza εἰς τὸ χρήσιμον ἀποβλέπειν znači "očekivati korist, nadati se koristi", što je vjerno preneseno u latinski s *in rem conducere vident*, gdje *res* pojačava značenje izraza. Ovdje se može primijetiti da More većinom prevodi točno, no da ipak želi ostvariti određenu razinu vjernosti, te neke konstrukcije koje bi inače mogao prevesti od riječi do riječi zamjenjuje izrazima koji mu na latinskom zvuče prirodnije.

3. Τυχιάδης οὐδὲν πρὸς ἔπος ταῦτα, φασίν, οὐ γὰρ περὶ τούτων ἠρόμην ὀπόσοι τῆς χρείας ἔνεκα ψεύδονται: συγγνωστοὶ γὰρ οὗτοί γε, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπαίνου τινὲς αὐτῶν ἄξιοι, ὀπόσοι ἢ πολεμίους ἐξηπάτησαν ἢ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶ τοιοῦτω φαρμάκῳ ἐχρήσαντο ἐν τοῖς δεινοῖς, οἷα πολλὰ καὶ Ὀδυσσεὺς ἐποίει τὴν τε αὐτοῦ ψυχὴν ἀρνύμενος καὶ τὸν νόστον τῶν ἐταίρων.

*Tychiades Nihil ad rem haec (ut aiunt) neque enim de his rogabam, qui quum usus postulat mentiuntur, venia nimirum hi, immo laude plerique eorum digni sunt, quicunque vel hostes fefellerunt, vel ad salutem tali quopiam pharmaco usi sunt in necessitatibus. Cuiusmodi multa Ulysses etiam fecit, ut et vitam suam, et sociorum reditum redimeret:*³

³ U izdanju Moreovog prijevoda kojim sam se poslužila potkrale su se i dvije najvjerojatnije tiskarske pogreške (*imo* za *immo* i *ad salute* za *ad salutem*).

[**Tihijad:** Nije o tome, kako se kaže, bila riječ; i nisam pitao za one koji lažu zbog koristi, jer ti zaslužuju oprost, a neki od njih štoviše i pohvalu, oni koji su ili prevarili neprijatelje, ili su se u opasnostima poslužili takvim lijekom da se spase. Mnogo je takvih stvari učinio i Odisej, boreći se za svoj život i povratak svojih drugova.]

Prvi se dio rečenice u grčkom i latinskom opet podudara gotovo od riječi do riječi: οὐδὲν πρὸς ἔπος ταῦτα, φασίν, οὐ γὰρ περὶ τούτων ἠρόμην ὅποσοι τῆς χρείας ἔνεκα ψεύδονται: ("Nije o tome, kako se kaže, bila riječ; i nisam pitao za one koji lažu zbog koristi...") posve odgovara latinskom prijevodu, s tim što je za grčku frazu οὐδὲν πρὸς ἔπος ταῦτα (u značenju "nije bila riječ o tome") More upotrijebio odgovarajuću latinsku *nil ad rem haec*. Također, grčki glagol φασίν preveden je umetnutom zavisnom rečenicom *ut aiunt* istog značenja. Jednostavan grčki oblik τῆς χρείας ἔνεκα (zbog koristi) u latinskom je zamijenjen kratkom vremenskom rečenicom *quum usus postulat* (u doslovnom prijevodu "kada potreba zahtijeva"). Slijedi duža grčka rečenica koju je More podijelio na dvije kraće u latinskom. Prvi dio glasi συγγνωστοὶ γὰρ οὗτοί γε, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπαίνου τινὲς αὐτῶν ἄξιοι, ὅποσοι ἢ πολέμιους ἐξηπάτησαν ἢ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶ τοιοῦτῳ φαρμάκῳ ἐχρήσαντο ἐν τοῖς δεινοῖς ("jer ti zaslužuju oprost, a neki od njih štoviše i pohvalu, oni koji su ili prevarili neprijatelje, ili su se u opasnostima poslužili takvim lijekom da se spase"). Iako grčkom συγγνωστοὶ (vrijedni oprosta) odgovara latinski pridjev *ignoscibilis*, More je radi stilskog paralelizma u svom prijevodu povezao *venia* (oprost) i *laude* (pohvala) s pridjevom *digni* (dostojni). U grčkom pridjev ἄξιοι (dostojni) upravlja samo imenicom ἐπαίνου (pohvala) jer συγγνωστοὶ već sadržava značenje tog pridjeva. Grčki original τινὲς αὐτῶν (neki od njih) donekle je izmijenjen i pojačan u latinskom u *plerique eorum* (mnogi od njih). Uz pridjev *digni* također je dodan i predikat *sunt* koji je iz grčkog izostavljen jer se podrazumijeva. Od tog dijela nadalje latinska rečenica gotovo posve odgovara grčkoj, izuzev dodatka *quopiam* (kakvim god) uz *tali pharmaco* (grč. τῶ τοιοῦτῳ φαρμάκῳ). Treba primijetiti i da se More umjesto ekvivalentne latinske riječi poslužio tuđicom istog oblika: *pharmaco* za grčki φαρμάκῳ. Drugi dio grčke rečenice οἷα πολλὰ καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἐποίει τὴν τε αὐτοῦ ψυχὴν ἀρνύμενος καὶ τὸν νόστον τῶν ἐταίρων. ("Mnogo je takvih stvari učinio i Odisej, boreći se za svoj život i povratak svojih drugova") sadrži citat iz *Odiseje* koji Lukijan umeće u Tihijadov govor bez oznake da se radi o navodu. Umetanja stihova Homera i drugih grčkih autora nisu rijetka kod Lukijana, i samo pridonose humorističnom efektu. More je rečenicu pak preveo doslovno, bez nastojanja da citira *Odiseju*: *Cuiusmodi multa Ulysses etiam fecit, ut et vitam suam, et sociorum reditum redimeret*. Izraz τὴν τε αὐτοῦ ψυχὴν doslovno je preveo s *vitam suam*, a particip ἀρνύμενος ("boreći se", čest glagol kod Homera), zamijenio je namjernom rečenicom *ut... redimeret* (kako bi spasio) što njegovoj rečenici daje drugačiji, precizniji i manje poetski ton od Homerova stiha i udaljava ga od Lukijanove zamisli. (Prijevod Moreove rečenice tako bi najvjerojatnije glasio "Mnogo je takvih stvari učinio i Odisej, kako bi spasio svoj život i osigurao povratak svojih drugova").

4. ἀλλὰ περὶ ἐκείνων, ὧ ἄριστε, φημὶ οἱ αὐτὸ ἄνευ τῆς χρείας τὸ ψεῦδος πρὸ πολλοῦ τῆς ἀληθείας τίθενται, ἠδόμενοι τῷ πράγματι καὶ ἐνδιατρίβοντες ἐπ' οὐδεμιᾶ προφάσει ἀναγκαία. τούτους οὖν ἐθέλω εἰδέναι τίνος ἀγαθοῦ τοῦτο ποιοῦσιν.

sed de illis vir optime dico, qui nulla necessitate mendacium ipsum veritati longe anteponunt, ipsa re videlicet delectati, atque in ea sine ulla idonea occasione versati. Isti ergo scire cupio, cuius commodi gratia istud agunt.

[Nego o onima govorim, prijatelju, koji bez potrebe samu laž nadaleko pretpostavljaju istini, uživajući u samom činu i u njemu trošeći vrijeme bez ikakvog opravdanog razloga. Stoga želim znati za koju korist oni to rade.]

Ova se rečenica nastavlja na prethodnu i u njoj Tihijad objašnjava na koga zapravo misli. Moreon prijevod i ovdje je dosljedan, s tom iznimkom što je grčki izraz ἄνευ τῆς χρείας (bez potrebe) u latinskom pojačao u *nulla necessitate* (bez ikakve potrebe). Redoslijed riječi je donekle različit: αὐτὸ ἄνευ τῆς χρείας τὸ ψεῦδος πρὸ πολλοῦ τῆς ἀληθείας τίθενται ("samu laž bez potrebe nadaleko pretpostavljaju istini") u latinskom je *nulla necessitate mendacium ipsum veritati longe anteponunt*. Unatoč tome što kroz svoj prijevod More nastoji izbjeći pretjerano dosljedno prenošenje grčkih participa u latinski, vjerojatno smatrajući participe karakterističnijima za grčki i nastojeći naći zamjene koje bi u latinskom zvučale prirodnije, u ovoj rečenici participi se pojavljuju i u latinskom: *delectati* i *versati* za ἠδόμενοι i ἐνδιατρίβοντες. U latinskom se može primijetiti i homeoteleut (oba participa su participi perfekta i jednako završavaju). More svojem prijevodu dodaje i prilog *videlicet* (očito). Treba istaknuti i malu razliku u značenju između grčkog ἐπ' οὐδεμιᾶ προφάσει ἀναγκαία (bez ikakvog opravdanog razloga) i latinskog *sine ulla idonea occasione* (bez ikakve prikladne prigode). Druga kraća rečenica na kraju Tihijadova govora na grčkom glasi τούτους οὖν ἐθέλω εἰδέναι τίνος ἀγαθοῦ τοῦτο ποιοῦσιν. ("Stoga želim znati za koju korist oni to rade") a na latinski je prevedena ponovno gotovo od riječi do riječi: *Isti ergo scire cupio, cuius commodi gratia istud agunt*. Grčka fraza τίνος ἀγαθοῦ u značenju "za čije dobro (tj. s kojim ciljem)" na latinski je prevedena frazom sličnog značenja *cuius commodi gratia*.

5. Φιλοκλῆς ἦ που κατανεόηκας ἤδη τινὰς τοιούτους, οἷς ἔμφυτος ὁ ἔρωσ οὗτός ἐστι πρὸς τὸ ψεῦδος;

Philocles An alicubi tales aliquos iam deprehendisti, quibus haec insita sit mentiendi libido?

[Filoklo: Jesi li već gdje upoznao neke takve, kojima je urođena ta strast za laganjem?]

Ova je kratka rečenica prevedena dosljedno uz različit redoslijed riječi. *Tales aliquos iam deprehendisti* je prijevod κατανεόηκας ἤδη τινὰς τοιούτους (zamjena mjesta objekta i predikata u

rečenici). Također, u dijelu ἔρωτος ὁ ἔρωτος οὗτός ἐστι πρὸς τὸ ψεῦδος može se uočiti nekoliko izmjena u redosljedu riječi: ὁ ἔρωτος (strast) na latinskom je na kraju rečenice, iza πρὸς τὸ ψεῦδος (za laganjem) te sintagma glasi *mentiendi libido*. Atributi koji se odnose na imenicu ἔρωτος također su zamijenili mjesta: ἔρωτος... οὗτός i *haec insita*. More uz pridjev *insita* (urođena, grčki ἔρωτος) dodaje i konjunktiv prezenta *sit* koji se u grčkom podrazumijeva (odnosna rečenica u kojoj se nalazi zahtijeva konjunktiv). Grčkom izrazu ὁ ἔρωτος... πρὸς τὸ ψεῦδος (strast za laganjem) u latinskom tako odgovara fraza s genitivom gerunda *mentiendi libido*. Uz primjer u 3. rečenici, ovo je drugi slučaj u kojem More grčku imenicu zamjenjuje glagolskim oblikom (ovdje glagolskom imenicom).

6. Τυχιάδης καὶ μάλα πολλοὶ εἰσιν οἱ τοιοῦτοι.

Tychiades Et quidem admodum multi sunt huiusmodi.

[**Tihijad:** Dapače, takvih je jako mnogo.]

Najkraću rečenicu u ovoj analizi More je preveo doslovno, proširivši καὶ u *et quidem*.

7. Φιλοκλήης τί δ' οὖν ἄλλο ἢ ἄνοιαν χρῆ αἰτίαν εἶναι αὐτοῖς φάναι τοῦ μὴ τάληθῆ λέγειν, εἴ γε τὸ χεῖριστον ἀντὶ τοῦ βελτίστου προαιροῦνται;

*Philocles Quid aliud ergo in causa sit, quod mentiuntur nisi dementia? Siquidem rem pessimam, optimae loco praeoptant.*⁴

[**Filoklo:** Što onda drugo treba reći da je, osim ludosti, razlog tome što ne govore istinu, ako zbilja ono najgore pretpostavljaju najboljem?]

Iako ova rečenica nije među dužima u tekstu, More ju je u prijevodu podijelio na dvije, to jest na protazu i apodozu pogodbene rečenice. Glavna rečenica, koja na grčkom glasi τί δ' οὖν ἄλλο ἢ ἄνοιαν χρῆ αἰτίαν εἶναι αὐτοῖς φάναι τοῦ μὴ τάληθῆ λέγειν (Što onda drugo treba reći da je, osim ludosti, razlog tome što ne govore istinu...), u latinski je prenesena s nekoliko izmjena. Osim izmijenjenog reda riječi (*Quid aliud ergo in causa sit, quod mentiuntur nisi dementia?*), na mjestu grčke fraze s χρῆ φάναι (treba reći) i konstrukcijom akuzativa s infinitivom (αἰτίαν εἶναι, da je razlog), More se poslužio jednostavnijim oblikom *Quid aliud ergo in causa sit... nisi dementia* ("Što bi onda drugo bio razlog... ako ne ludost"). Frazu μὴ τάληθῆ λέγειν opet je pojednostavnio u *mentiuntur*, a izostavio je i prijevod zamjenice αὐτοῖς (koja se ionako podrazumijeva, pa sam je izostavila i iz hrvatskog prijevoda). Iz ove

⁴ U tekstu se vjerojatno potkrala tiskarska pogreška, *metiuntur* za *mentiuntur*

se rečenice može primijetiti težnja za pojednostavljivanjem nekih mjesta u tekstu, kao i još jedan primjer zamjene imenskog oblika glagolskim (zanimljivo je što je u sva tri slučaja u pitanju bila ista riječ, glagol *mentior*). Protaza grčke rečenice nastavlja se odmah na apodozu: εἴ γε τὸ χεῖριστον ἀντὶ τοῦ βελτίστου προαιροῦνται; ("ako zbilja ono najgore pretpostavljaju najboljem?"). Budući da je svoj prijevod glavne rečenice već završio upitnikom, More ovu rečenicu oblikuje jednostavno kao izričnu: *Siquidem rem pessimam, optimae loco praeoptant*. Redosljed riječi je isti, a fraze u značenju "ono najbolje" i "najgore" More je preveo koristeći imenicu *res*.

8. Τυχιάδης οὐδὲν οὐδὲ τοῦτο, ὃ Φιλόκλεις: ἐπεὶ πολλοὺς ἂν ἐγὼ σοὶ δείξαιμι συνετοὺς τᾶλλα καὶ τὴν γνώμην θαυμαστοὺς οὐκ οἶδ' ὅπως ἐαλωκότας τούτῳ τῷ κακῷ καὶ φιλοψευδεῖς ὄντας, ὡς ἀνιάσθαι με, εἰ τοιοῦτοι ἄνδρες ἄριστοι τὰ πάντα ὅμως χαίρουσιν αὐτοὺς τε καὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐξαπατῶντες.

Tychiades Hoc nihil est, nam ego tibi multos ostenderim ad caetera prudentes, ac sapientia mirabili: nescio tamen quo pacto captos hoc malo, mendacique studiosos, adeo ut ego certe moleste feram, quod viri tales, omnibus caeteris in rebus optimi, gaudent tamen et se, et eos in quos inciderint, fallere.

[**Tihjad:** Nije to ništa, Filoklo, ja ću ti naime pokazati mnoge koji su inače razumni i silne mudrosti, ali i ne znam na koji način zahvaćeni tim zlom pa vole lagati, tako da me žalosti što se takvi ljudi, najbolji u svemu, ipak raduju kada varaju i sami sebe i one s kojima se zateknu.]

Konstrukciju ove složene rečenice More je dosljedno prenio u latinski, bez izmjena u redosljedu perioda i uz manje preinake u sintaksi. Glavnu surečenicu ovog posljedičnog zavisnog perioda: οὐδὲν οὐδὲ τοῦτο, ὃ Φιλόκλεις: ἐπεὶ πολλοὺς ἂν ἐγὼ σοὶ δείξαιμι συνετοὺς τᾶλλα καὶ τὴν γνώμην θαυμαστοὺς οὐκ οἶδ' ὅπως ἐαλωκότας τούτῳ τῷ κακῷ καὶ φιλοψευδεῖς ὄντας ("Nije to ništa, Filoklo, ja ću ti naime pokazati mnoge koji su inače razumni i silne mudrosti, ali i ne znam na koji način zahvaćeni tim zlom pa vole lagati...") More je preveo doslovno uz sljedeće manje izmjene: iz latinskog prijevoda izostaje obraćanje Filoklu (ὃ Φιλόκλεις), grčki potencijal (ἂν δείξαιμι), oblik koji u latinskom ne postoji, zamijenio je konjunktivom perfekta (*ostenderim*) s istim potencijalnim značenjem (pokazat ću ti = mogu ti pokazati). Redosljed riječi je drugačiji u πολλοὺς ἂν ἐγὼ σοὶ δείξαιμι i *ego tibi multos ostenderim*, kao i u συνετοὺς τᾶλλα i *ad caetera prudentes* (inače razumni), dok je u τὴν γνώμην θαυμαστοὺς i *sapientia mirabili* ostao isti. Grčki akuzativ u frazi τὴν γνώμην θαυμαστοὺς zamijenjen je latinskim ablativom *qualitatis: sapientia mirabili* (silne mudrosti). Particip *ἐαλωκότας* preveden je doslovno (*captos*, uhvaćeni), ali za grčki pridjev φιλοψευδεῖς (ljubitelji laži, na hrvatskom sam se poslužila slobodnijim prijevodom) More je upotrijebio izraz sličnog značenja *mendacique studiosos* (izostavivši grčki particip ὄντας, kojeg u latinskom ionako ne bi moglo biti). U latinskom prijevodu uz predikat *nescio* je dodano i *tamen* (ipak). Budući da se značenje glagola "biti" često podrazumijeva u nekim rečenicama i frazama, pojavilo se već nekoliko primjera Moreova dodavanja tog glagola ondje gdje bi

trebao doći u grčkom, a sada se može primijetiti i obrnuta situacija, izostavljanje tog oblika iako ga Lukijanov original ima. Zavisna surečenica glasi: ὡς ἀνιᾶσθαί με, εἰ τοιοῦτοι ἄνδρες ἄριστοι τὰ πάντα ὅμως χαίρουσιν αὐτούς τε καὶ τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐξαπατῶντες. ("tako da me žalosti što se takvi ljudi, najbolji u svemu, ipak raduju kada varaju i sami sebe i one s kojima se zateknu"). More je uz predikat (*molestē feram*, doslovno "teško podnosim" za grčki ἀνιᾶσθαί με) dodao i prilog *certe* (svakako). Grčki subjekt u latinskom je naglašen (*ego*). Još jedna grčka fraza s pridjevom bez konkretno navedene imenice (ἄριστοι τὰ πάντα, najbolji u svemu) u latinskom je zahtijevala preoblikovanje s imenicom *res*, tako da latinski prijevod ima *omnibus caeteris in rebus optimi*, s donekle izmijenjenim značenjem (najbolji u svemu ostalome), a može se primijeniti i obrnuti redosljed riječi. Grčki predikatni particip *ἐξαπατῶντες* u latinskom je zamijenjen infinitivom *fallere*. Particip *τοὺς ἐντυγχάνοντας* (one s kojima se zateknu) More je preveo kao odnosnu rečenicu: *eos in quos inciderint*.

9. ἐκείνους μὲν γὰρ τοὺς παλαιούς πρὸ ἐμοῦ σὲ χρῆ εἰδέναι, τὸν Ἡρόδοτον καὶ Κτησίαν τὸν Κνίδιον καὶ πρὸ τούτων τοὺς ποιητὰς καὶ τὸν Ὅμηρον αὐτόν, ἀοιδίμους ἄνδρας, ἐγγράφῳ τῷ ψεύσματι κεχρημένους, ὡς μὴ μόνους ἐξαπατᾶν τοὺς τότε ἀκούοντας σφῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἡμῶν διικνεῖσθαι τὸ ψεῦδος ἐκ διαδοχῆς ἐν καλλίστοις ἔπεσι καὶ μέτροις φυλαττόμενον.

Nam veteres illi, id quod tibi notius est quam mihi, Herodotus, Ctesiasque Cnidius, atque his superiores, denique Homerus ipse, viri celebres, mendaciis etiam scriptis utebantur, ut non solum eos fallerent, a quibus tunc audiebantur, verum usque ad nos etiam mendacium per manus traditum perveniret, in pulcherrimis versibus metrisque servatum.

[Naime oni slavni muževi iz davnine, koje trebaš poznavati bolje od mene, Herodot, Ktezija iz Knida i oni pjesnici prije njih, pa i sam Homer, koristili su se pisanom laži, tako da nisu varali samo one koji su ih tada slušali, nego da je laž predajom dospjela sve do nas, očuvana u najljepšim riječima i metru.]

Čitav glavni period ove duže zavisne posljedične rečenice u grčkom ovisi o frazi s različnim glagolom *χρῆ* (treba), koji zahtijeva konstrukciju akuzativa s infinitivom (*σὲ χρῆ εἰδέναι* = trebaš znati). Po svojoj sintaksi glagol *εἰδέναι* zahtijeva objekt u akuzativu, stoga je ono što je subjekt latinske rečenice u grčkom objekt tog glagola (*ἐκείνους... τοὺς παλαιούς... τὸν Ἡρόδοτον καὶ Κτησίαν τὸν Κνίδιον καὶ πρὸ τούτων τοὺς ποιητὰς καὶ τὸν Ὅμηρον αὐτόν, ἀοιδίμους ἄνδρας*) a predikat je, kao što je kod Lukijana česta pojava, izražen participom (*κεχρημένους*). Stoga je More glavnu rečenicu *ἐκείνους μὲν γὰρ τοὺς παλαιούς πρὸ ἐμοῦ σὲ χρῆ εἰδέναι, τὸν Ἡρόδοτον καὶ Κτησίαν τὸν Κνίδιον καὶ πρὸ τούτων τοὺς ποιητὰς καὶ τὸν Ὅμηρον αὐτόν, ἀοιδίμους ἄνδρας, ἐγγράφῳ τῷ ψεύσματι κεχρημένους* ("Naime oni slavni muževi iz davnine, koje trebaš poznavati bolje od mene, Herodot, Ktezija iz Knida i oni pjesnici prije njih, pa i sam Homer, koristili su se pisanom laži...") na latinski preveo uz veće razlike u sintaksi. Unatoč postojanju latinskih ekvivalenata grčkom glagolu *χρῆ*, More se odlučio za jednostavniji

oblik s umetnutom odnosnom rečenicom *id quod tibi notius est quam mihi* (ono što je tebi poznatije nego meni), što mu je dopustilo da glavnu rečenicu nastavi nižući subjekte u nominativu: *Nam veteres illi... Herodotus, Ctesiasque Cnidius, atque his superiores, denique Homerus ipse, viri celebres*. Smatram važnim napomenuti da je apozicija za sva imena u rečenici (*viri celebres*, ἀοιδίμους ἄνδρας, slavni muževi) stavljena na kraj kako bi obuhvatila sve spomenute, ali u hrvatskom prijevodu stavljena je na početak radi preglednosti. Hrvatska je rečenica također nešto sličnija latinskom nego grčkom s obzirom na subjekte u nominativu. Što se tiče redosljeda riječi, uočljivo je nekoliko izmjena u sintagmama s pridjevima (*veteres illi* za ἐκείνους... παλαιούς, *viri celebres* za ἀοιδίμους ἄνδρας te *mendaciis... scriptis* za ἐγγράφῳ τῷ ψεύσματι). Budući da subjekti Moreove rečenice više ne ovise o glagolu εἰδέναι, koji je izdvojen u zasebnu odnosnu rečenicu, njegov predikat može biti izražen glagolskim oblikom: *mendaciis etiam scriptis utebantur*. Grčka zavisna rečenica ovog posljedičnog perioda: ὡς μὴ μόνους ἐξαπατᾶν τοὺς τότε ἀκούοντας σφῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἡμῶν διικνεῖσθαι τὸ ψεῦδος ἐκ διαδοχῆς ἐν καλλίστοις ἔπεσι καὶ μέτροις φυλαττόμενον. ("tako da nisu varali samo one koji su ih tada slušali, nego da je laž predajom dospjela sve do nas, očuvana u najljepšim riječima i metru") konstruirana je pomoću veznika ὡς te akuzativa s infinitivom, što u latinskom nije slučaj, pa se More poslužio za latinski tipičnim posljedičnim veznikom *ut* i konjunktivom imperfekta (*fallerent* odnosno *perveniret*). Grčki objekt glagola ἐξαπατᾶν (varati), τοὺς τότε ἀκούοντας σφῶν (one koji su ih tada slušali, doslovnije "svoje tadašnje slušatelje"), izražen participom, More je ponovno zamijenio odnosnom rečenicom: *a quibus tunc audiebantur*. Grčki izraz ἐκ διαδοχῆς na latinski je preveden kao *per manus traditum* ([prenesena] predajom). Redosljed riječi također je dosljedan, osim što je διικνεῖσθαι τὸ ψεῦδος ἐκ διαδοχῆς u latinskom raspoređeno kao *mendacium per manus traditum perveniret*, s predikatom na kraju. Primjer očuvanog participa (s pridjevskim značenjem) može se vidjeti na kraju: *servatum* (očuvana, tj. laž) za grčki φυλαττόμενον.

10. ἐμοὶ γοῦν πολλάκις αἰδεῖσθαι ὑπὲρ αὐτῶν ἔπεισιν, ὅποταν Οὐρανοῦ τομὴν καὶ Προμηθέως δεσμὰ διηγῶνται καὶ Γιγάντων ἐπανάστασιν καὶ τὴν ἐν Ἄιδου πᾶσαν τραγωδίαν, καὶ ὡς δι' ἔρωτα ὁ Ζεὺς ταῦρος ἢ κύκνος ἐγένετο καὶ ὡς ἐκ γυναικός τις εἰς ὄρνειον ἢ εἰς ἄρκτον μετέπεσεν, ἔτι δὲ Πηγᾶσους καὶ Χιμαίρας καὶ Γοργόνας καὶ Κύκλωπας καὶ ὅσα τοιαῦτα, πάνυ ἀλλόκοτα καὶ τεράστια μυθῖδια παίδων ψυχὰς κηλεῖν δυνάμενα ἔτι τὴν Μορμῶ καὶ τὴν Λάμιαν δεδιότων. καίτοι τὰ μὲν τῶν ποιητῶν ἴσως μέτρια...

Me ergo saepe illorum versuum nomine subiit pudor, si quando coeli sectionem, ac Promethei vincula recensent, gigantumque rebellionem, atque omnem illam de inferis tragoediam. Et quo pacto ob amorem Iupiter in taurum et cygnum versus sit, et quemadmodum ex muliere quispiam in aviculam ursamve mutatus sit, Pegasos praeterea, Chimaereaque et Gorgonas, ac Cyclopas, atque id genus omnia, admodum absurdas monstrosasque fabulas, et quae mentes afficere puerorum queant, qui larvam adhuc lamiamque metuunt: quanquam poetica sint fortasse tolerabilia.

[Stoga i mene često obuzima sram zbog njih, kada pripovijedaju o Uranovoj kastraciji, Prometejevim okovima, pobuni Giganata i o cijeloj onoj tragediji u Hadu, i kako je zbog ljubavi Zeus postajao bik ili labud, ili kako se neka žena pretvorila u pticu ili medvjedicu, i još o Pegazima, Himerama, Gorgonama, Kiklopima i svemu takvome, posve neobične i strašne priče, koje mogu opčiniti duše djece koja se još boje Morme i Lamije: no djela pjesnika su možda i prihvatljiva...]

Ovo je najduža od komentiranih rečenica, a u grčkom se tekstu nastavlja još i na drugi dio o izmišljenim pričama koje Tihijad smatra još manje prihvatljivim: legendama vezanima za podrijetlo gradova i naroda. More ju je razdvojio u dvije kraće rečenice, pa sam tu podjelu zadržala i u ovom komentaru radi veće preglednosti. Sintaksa rečenice je jednostavna, a njena dužina najviše ovisi o nabranju različitih primjera nevjerojatnih mitoloških priča. ἐμοὶ γοῦν πολλάκις αἰδεῖσθαι ὑπὲρ αὐτῶν ἔπεισιν ("Stoga i mene često obuzima sram zbog njih...") na latinski je prevedeno tako da je za grčki αἰδεῖσθαι ἔπεισιν, obuzimati sram, upotrijebljen sličan oblik *subiit pudor*, a za ὑπὲρ αὐτῶν fraza s genitivom *illorum versuum nomine* (*versuum* je umetnuto, pa latinski prijevod glasi "obuzima me sram zbog njihovih riječi"). Uočljiv je izmijenjen redosljed riječi: u latinskom *illorum versuum nomine subiit pudor* predikat je ponovno stavljen na kraj. More je dosljedno prenio Lukijanovo nabranje mitoloških motiva, uz nekoliko manjih razlika. Na samom početku More, možda zbog oblika u grčkom tekstu kojim se koristio, nije prepoznao Οὐρανοῦ kao vlastito ime, pa za Urana piše *coeli sectionem*. Tragedija u Hadu (τὴν ἐν Ἄιδου πᾶσαν τραγωδίαν) na latinskom je postala tragedija o podzemnom svijetu (*omnem illam de inferis tragoediam*, uočljiva je i izmjena redosljeda riječi). Ostatak rečenice preveden je dosljedno, imena grčkih mitoloških bića prenesena su na latinski bez promjena (osim Zeusa, odnosno Jupitera, što je očekivana zamjena). Zamjena grčkih participa s glagolskim značenjem latinskim odnosnim rečenicama vidljiva je i ovdje u nastavku rečenice u dva uzastopna slučaja: παίδων ψυχὰς κηλεῖν δυνάμενα ἔτι τὴν Μορμῶ καὶ τὴν Λάμιαν δεδιότων ("[priče] koje mogu opčiniti duše djece koja se još boje Morme i Lamije...") na latinskom glasi *...quae mentes afficere puerorum queant, qui larvam adhuc lamiamque metuunt*. Particip δυνάμενα (koje mogu), koji se odnosi na imenicu μυθῖδια (priče), na latinskom je postao odnosna rečenica: *quae... queant*. Još jedna zamjena participa odnosnom rečenicom vidi se u slučaju participa δεδιότων (koji se boje), a koji se odnosi na imenicu παίδων (djeca). Taj je particip također zamijenjen odnosnom rečenicom, *qui... metuunt*. U redosljedu riječi i ovdje ima izmjena (παίδων ψυχὰς – *mentes... puerorum*). Imena mitoloških čudovišta kojih se djeca u ovoj rečenici boje donekle su prilagođena latinskom: Μορμῶ je prevedena kao latinska *larva*, dok je Λάμια ostala ista. Zadnji dio Moreove rečenice na latinskom od riječi do riječi odgovara grčkom καίτοι τὰ μὲν τῶν ποιητῶν ἴσως μέτρια ("no djela pjesnika su možda i prihvatljiva"), s tim što je za frazu τὰ τῶν ποιητῶν, koja podrazumijeva djela (ili laži) pjesnika, upotrijebljen sličan latinski izraz *poetica* (podrazumijeva se neizrečeno *res*).

11. τὸ δὲ καὶ πόλεις ἤδη καὶ ἔθνη ὅλα κοινῇ καὶ δημοσίᾳ ψευδεσθαι πῶς οὐ γελοῖον; εἰ Κρήτες μὲν τὸν Διὸς τάφον δεικνύοντες οὐκ αἰσχύνονται, Ἀθηναῖοι δὲ τὸν Ἐριχθόνιον ἐκ τῆς γῆς ἀναδοθῆναι φασιν καὶ τοὺς πρώτους ἀνθρώπους ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι καθάπερ τὰ λάχανα, πολὺ σεμνότερον οὐτοί γε τῶν Θεβαίων, οἱ ἐξ ὄφεως ὀδόντων Σπαρτοῦς τινας ἀναβεβλαστηκέναι διηγοῦνται.

At urbes iam gentesque totas una voce ac publicitus mentiri, an non hoc ridiculum? Veluti quum Cretenses sepulchrum Iovi ostendere non pudent; Athenienses Erichthonium aeditum e terra ferunt, primosque illos homines in Attica olerum more ex terra emersisse. Hi tamen multo verecundiores quam Thebani, qui ex serpentis dentibus sativos quosdam progerminasse narrant:

[A to što gradovi i čitavi narodi jednoglasno i javno lažu, zar to nije smiješno? Ako se Krećani ne srame pokazivati Zeusovu grobnicu, Atenjani pripovijedaju kako je Erihtonije izašao iz zemlje, i da su prvi ljudi u Atici izniknuli [iz zemlje] kao povrće, no oni su ipak mnogo vrjedniji poštovanja od Tebanaca, koji pripovijedaju da su neki Posijani [ljudi] izrasli iz zmijskih zuba.]

Kratku upitnu rečenicu koja otvara prostora primjerima različitih nevjerovatnih lokalnih legendi More je na latinski preveo bez izmjena u sintaksi, a i red riječi je ostao isti: *At urbes iam gentesque totas una voce ac publicitus mentiri, an non hoc ridiculum?* dosljedan je prijevod τὸ δὲ καὶ πόλεις ἤδη καὶ ἔθνη ὅλα κοινῇ καὶ δημοσίᾳ ψευδεσθαι πῶς οὐ γελοῖον; ("A to što gradovi i čitavi narodi jednoglasno i javno lažu, zar to nije smiješno?"). I u ovoj rečenici uočljiva je zamjena participa drugim oblicima: δεικνύοντες je prevedeno latinskim infinitivom *ostendere* (pokazivati) u periodu εἰ Κρήτες μὲν τὸν Διὸς τάφον δεικνύοντες οὐκ αἰσχύνονται ("ako se Krećani ne srame pokazivati Zeusovu grobnicu..."). U nedostatku latinskog ekvivalenta čestih grčkih čestica μὲν... δὲ More se poslužio latinskim veznicima sličnog značenja *veluti quum* (kao što... tako). Izmijenjen je redosljed riječi u sintagmi τὸν Διὸς τάφον (lat. *sepulchrum Iovi*). Nastavak rečenice Ἀθηναῖοι δὲ τὸν Ἐριχθόνιον ἐκ τῆς γῆς ἀναδοθῆναι φασιν καὶ τοὺς πρώτους ἀνθρώπους ἐκ τῆς Ἀττικῆς ἀναφῦναι καθάπερ τὰ λάχανα ("Atenjani pripovijedaju kako je Erihtonije izašao iz zemlje, i da su prvi ljudi u Atici izniknuli [iz zemlje] kao povrće") na latinski je preveden uz sljedeće manje izmjene: redosljed riječi (*aeditum e terra* za ἐκ τῆς γῆς ἀναδοθῆναι, *olerum more ex terra emersisse* za ἀναφῦναι καθάπερ τὰ λάχανα), dodatak *illos* uz *primosque homines* (πρώτους ἀνθρώπους), proširenje *ex terra emersisse* za grčki ἀναφῦναι (izniknuti), i upotreba ablativa načina *olerum more* (kao povrće) za usporedbu καθάπερ τὰ λάχανα. Posljednju rečenicu o Tebancima More je opet razdvojio od prethodne, skraćujući Lukijanov duži rečenični period na nekoliko kraćih. πολὺ σεμνότερον οὐτοί γε τῶν Θεβαίων, οἱ ἐξ ὄφεως ὀδόντων Σπαρτοῦς τινας ἀναβεβλαστηκέναι διηγοῦνται. ("no oni su ipak mnogo vrjedniji poštovanja od Tebanaca, koji govore da su neki Posijani [ljudi] izrasli iz zmijskih zuba") u latinskom je bez većih izmjena prevedeno kao *Hi tamen multo verecundiores quam Thebani, qui ex serpentis dentibus sativos quosdam progerminasse narrant*. Treba

se primijetiti razlika u prijevodu čestice γε (*tamen*) kao i izmijenjen redosljed riječi u sintagmi πολὺ σεμνότερον οὗτοί (*hi... multo verecundiores*).

12. ὅς δ' ἂν οὖν ταῦτα καταγέλαστα ὄντα μὴ οἶηται ἀληθῆ εἶναι, ἀλλ' ἐμφρόνως ἐξετάζων αὐτὰ Κοροίβου τινὸς ἢ Μαργίτου νομίζη τὸ πείθεσθαι ἢ Τριπτόλεμον ἐλάσαι διὰ τοῦ ἀέρος ἐπὶ δρακόντων ὑποπτέρων ἢ Πᾶνα ἦκειν ἐξ Ἀρκαδίας σύμμαχον εἰς Μαραθῶνα ἢ Ὠρείθυιαν ὑπὸ τοῦ Βορέου ἀρπασθῆναι, ἀσεβῆς οὗτός γε καὶ ἀνόητος αὐτοῖς ἔδοξεν οὕτω προδήλοισ καὶ ἀληθέσι πράγμασιν ἀπιστῶν εἰς τοσοῦτον ἐπικρατεῖ τὸ ψεῦδος.

quod si quis haec, quum sint ridicula, vera esse non credat, sed ea prudenter examinans, Chorebi cuiuspian, aut Margitae existimet esse si quis aut Triptoleum credat in alatis draconibus per aerem vectum esse, aut Pana quendam ex Arcadia in Marathonem venisse auxilio, vel Orithyiam a Borea raptam esse, impius nimirum hic atque insanus videatur eis: quippe qui tam manifesta veraque non credat, usqueadeo obtinet mendacium.

[A tko te stvari, jer su smiješne, ne smatra istinitima, već ih razumno ispituje i smatra da je dostojno kakvog Koreba ili Margita vjerovati ili da je Triptolem bio nošen zrakom na krilatim zmajevima, ili da je Pan iz Arkadije došao kao saveznik na Maraton, ili da je Oritija oteta od Boreja, taj se njima čini bezbožnim i ludim jer ne vjeruje u tako očite i istinite stvari, tolika je moć laži.]

Ova rečenica ima nešto složeniju strukturu od prethodnih, pa je i u prijevodu došlo do nekih izmjena kako bi se što više prilagodila latinskome. Prvi dio ove odnosne rečenice, do umetnutih primjera glasi: ὅς δ' ἂν οὖν ταῦτα καταγέλαστα ὄντα μὴ οἶηται ἀληθῆ εἶναι, ἀλλ' ἐμφρόνως ἐξετάζων αὐτὰ Κοροίβου τινὸς ἢ Μαργίτου νομίζη τὸ πείθεσθαι... ("A tko te stvari, jer su smiješne, ne smatra istinitima, već ih razumno ispituje i smatra da je dostojno kakvog Koreba ili Margita vjerovati [da]..."), na latinski je preveden uz sljedeće prilagodbe: participsku konstrukciju s uzročnim značenjem καταγέλαστα ὄντα (jer su [te stvari; ταῦτα] smiješne) More je zamijenio umetnutom uzročnom rečenicom *quum sint ridicula*. Grčki oblik s ἂν (u ovoj rečenici ἂν... μὴ οἶηται, tko... ne smatra) u latinskom se zamjenjuje konjunktivom *quod si... non credat*. Konstrukcija akuzativa s infinitivom koju zahtijeva glagol "smatrati" ostaje nepromijenjena: *haec... vera esse non credat* za ταῦτα... μὴ οἶηται ἀληθῆ εἶναι (da su te stvari istinite, treba uočiti izmijenjen redosljed riječi). Iako se dosad moglo primijetiti nekoliko primjera zamjenjivanja participa drugim sintaktičkim konstrukcijama, More je ovdje originalni grčki oblik ἐμφρόνως ἐξετάζων ([već ih] razumno ispituje) dosljedno prenio u latinski s *prudenter examinans*. Ostatak rečenice preveden je bez većih izmjena. Za grčki infinitiv u značenju glagolske imenice τὸ πείθεσθαι (vjerovati ili vjerovanje), upotrijebljena je pogodbena rečenica *si quis... credat*. U oba slučaja uz glagol "vjerovati" dolazi konstrukcija akuzativa s infinitivom, tako da grčkom periodu ἢ Τριπτόλεμον ἐλάσαι διὰ τοῦ ἀέρος ἐπὶ δρακόντων ὑποπτέρων ἢ Πᾶνα ἦκειν ἐξ Ἀρκαδίας σύμμαχον εἰς Μαραθῶνα ἢ

᾽Ορείθουαν ὑπὸ τοῦ Βορέου ἄρπασθῆναι ("ili da je Triptolem bio nošen zrakom na krilatim zmajevima, ili da je Pan iz Arkadije došao kao saveznik na Maraton, ili da je Oritija oteta od Boreja") bez većih izmjena, osim u redosljedu riječi, odgovara latinski *aut Triptoleum... in alatis draconibus per aerem vectum esse, aut Pana quendam ex Arcadia in Marathonem venisse auxilio, vel Orithyiam a Borea raptam esse*. Kao i u prethodnim rečenicama, i ovdje se izmjena redosljeda riječi zadržava na razini sintagmi i fraza: ἐλάσαι διὰ τοῦ ἀέρος i *per aerem vectum esse* (zamjena predikata i priložne oznake), ἐπὶ δρακόντων ὑποπτέρων i *in alatis draconibus* (zamjena imenice i pridjeva), zatim Πᾶνα ἦκειν ἐξ Ἀρκαδίας... εἰς Μαραθῶνα i *Pana quendam ex Arcadia in Marathonem venisse*. Malu izmjenu značenja donosi upotreba dativa svrhe *auxilio* ([doći] u pomoć, kao pomoć) umjesto grčkog σύμμαχον (kao saveznik). Glavnu surečenicu ovog perioda ἀσεβῆς οὗτός γε καὶ ἀνόητος αὐτοῖς ἔδοξεν οὕτω προδῆλοις καὶ ἀληθέσι πράγμασιν ἀπιστῶν ("taj se njima čini bezbožnim i ludim jer ne vjeruje u tako očite i istinite stvari...") More je ponovno preveo dosljedno, ali uz neke izmjene u redosljedu riječi (*nimirum hic* za οὗτός γε te *videatur eis* za αὐτοῖς ἔδοξεν). Participska konstrukcija s uzročnim značenjem οὕτω προδῆλοις καὶ ἀληθέσι πράγμασιν ἀπιστῶν, "jer ne vjeruje u tako očite i istinite stvari" prevedena je odnosnom rečenicom s uzročnim značenjem *quippe qui tam manifesta veraque non credat*, s tim što je iz latinske rečenice ovdje izostavljen prijevod grčkog πράγμασιν (stvari). Prijevod posljednjeg dijela ovog perioda, posljedične rečenice koja se odnosi na sve prethodno rečeno: εἰς τοσοῦτον ἐπικρατεῖ τὸ ψεῦδος, na latinskom je doslovan (*usqueadeo obtinet mendacium*), ali prijevod na hrvatski ("tolika je moć laži", preuzet iz prijevoda Bricko, 2002., 299) morao je biti slobodniji.

13. Φιλοκλῆς ἀλλ' οἱ μὲν ποιηταί, ὧ Τυχιάδῃ, καὶ αἱ πόλεις δὲ συγγνώμης εἰκότως τυγχάνοιεν ἄν, οἱ μὲν τὸ ἐκ τοῦ μύθου τερπνὸν ἐπαγωγότατον ὃν ἐγκαταμιγνύντες τῇ γραφῇ, οὗπερ μάλιστα δέονται πρὸς τοὺς ἀκροατάς.

Philocles At poetis Tychiade, urbibusque fuerit fortassis ignoscendum: nam illi delectationem illam quae ex fabula proficiscitur, ut quae maxima sit illecebra, poematibus suis immiscent, qua potissimum erga auditores opus habent.

[Filoklo: Ali pjesnicima bi se, Tihijade, i gradovima možda moglo i oprostiti, jer prvi onu zabavu [koja proizlazi] iz izmišljenih priča, budući da je najprivlačnija [slušateljima], miješaju u svoja djela, jer ona za slušatelje ima najveću vrijednost.]

U ovoj se rečenici nekoliko mjesta u latinskom prijevodu značajnije razlikuje od grčkog teksta. Sam početak ἀλλ' οἱ μὲν ποιηταί, ὧ Τυχιάδῃ, καὶ αἱ πόλεις δὲ συγγνώμης εἰκότως τυγχάνοιεν ἄν ("Ali pjesnicima bi se, Tihijade, i gradovima možda moglo i oprostiti...") sadržava optativ potencijalnog značenja συγγνώμης εἰκότως τυγχάνοιεν ἄν (συγγνώμης τυγχάνω = zaslužiti oprost), i frazu s glagolom τυγχάνω koji nema ekvivalent u latinskome. More se zato u prijevodu *fuerit fortassis ignoscendum*

poslužio konjunktivom futura II umjesto optativa (*fuert ignoscendum*) i gerundivom koji već u sebi sadržava značenje potrebe (*ignoscendum* = kome se treba oprostiti). Treba primijetiti i to da je u grčkom oblik lični (tj. συγγνώμης τυγχάνοιεν ἄν se slaže sa subjektima οἱ ποιηταί i αἱ πόλεις), a u latinskom intranszitivna i bezlična (*poetis... urbibusque fuerit fortassis ignoscendum* znači doslovno "pjesnicima i gradovima bi se možda trebalo oprostiti"). Lukijanovu dužu rečenicu More je razdvojio na dvije, jednu u kojoj se opravdavaju pjesnici, i drugu u kojoj se opravdavaju gradovi. Prvi dio οἱ μὲν τὸ ἐκ τοῦ μύθου τερπνὸν ἐπαγωγότατον ὄν ἐγκαταμιγνύοντες τῇ γραφῇ, οὐπὲρ μάλιστα δέονται πρὸς τοὺς ἀκροατάς ("jer prvi onu zabavu [koja proizlazi] iz izmišljenih priča, budući da je najprivlačnija [slušateljima], miješaju u svoja djela, jer ona za slušatelje ima najveću vrijednost") u latinski je preveden s više izmjena: u objektu grčke rečenice τὸ ἐκ τοῦ μύθου τερπνὸν (doslovno: zabava koja proizlazi iz izmišljenih priča) nedostaje glagol koji je More dodao i tako u glavnu umetnuo i jednu odnosnu rečenicu: *delectationem illam quae ex fabula proficiscitur* (*proficiscor* = proizlaziti). Participska fraza sa značenjem uzročne rečenice ἐπαγωγότατον ὄν (budući da je najprivlačnija), u latinskom je zamijenjena uzročnom rečenicom: *ut quae maxima sit illecebra*. Pridjev ἐπαγωγότατον (najprivlačnija) izražen je opisno: *maxima illecebra* (doslovno: najveći mamac [za slušatelje]). Particip ἐγκαταμιγνύοντες (miješati u što) koji u Lukijanovoj rečenici stoji u službi predikata, More je dakako ponovno zamijenio glagolom: *immiscent*. Također je potrebno primijetiti i izmjenu redoslijeda riječi. Posljednji dio ove rečenice preveden je uglavnom dosljedno, osim što je za grčki glagol δέονται upotrijebljen latinski izraz sličnog značenja *opus habent*.

14. Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Θηβαῖοι καὶ εἰ τινες ἄλλοι σεμνοτέρως ἀποφαίνοντες τὰς πατρίδας ἐκ τῶν τοιούτων. εἰ γοῦν τις ἀφέλοι τὰ μυθώδη ταῦτα ἐκ τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲν ἄν κωλύσειε λιμῶ τοὺς περιηγητὰς αὐτῶν διαφθαρεῖν μηδὲ ἀμισθὶ τῶν ξένων τάληθὲς ἀκούειν ἐθελήσαντων.

Athenienses vero Thebanique, et si qui sunt alii, patriae suae plus maiestatis ex huiusmodi figmentis conciliant: quod si quis fabulas auferat e Graecia, nihil obstiterit quo minus earum narratores fame intereant, quando iam nemo futurus sit hospitem, qui verum vel gratis audire velit.

[A Atenjani, Tebanci, i ako postoje koji drugi, svoju domovinu čine uzvišenijom takvim [pričama]: ako bi tko te bajkovite priče uklonio iz Grčke, ništa ne bi priječilo da njeni vodiči umru od gladi, jer nitko od stranaca besplatno želio slušati istinu.]

U drugom dijelu Filoklove rečenice opravdava se potreba gradova za izmišljanjem priča. Prvi dio rečenice Ἀθηναῖοι δὲ καὶ Θηβαῖοι καὶ εἰ τινες ἄλλοι σεμνοτέρως ἀποφαίνοντες τὰς πατρίδας ἐκ τῶν τοιούτων. ("A Atenjani, Tebanci, i ako postoje koji drugi, svoju domovinu čine uzvišenijom takvim [pričama]") na latinski je preveden bez većih izmjena. Lukijanovo izostavljanje glagola "biti" u καὶ εἰ τινες ἄλλοι (ako postoje koji drugi) u latinskom nije dosljedno (*et si qui sunt alii*). Participska

konstrukcija σεμνοτέρας ἀποφαίνοντες τὰς πατρίδας ("[oni] svoju domovinu čine uzvišenijom") na latinski je prevedena uz izmijenjen redosljed riječi i ponovnu zamjenu participa glagolom kao *patriae suae plus maiestatis... conciliant*. Za prijevod grčkog glagola ἀποφαίνω ("pokazivati, činiti što kakvim"), More se poslužio nešto slobodnijim prijevodom. *Plus maiestatis conciliare* doslovno bi značilo "priskrbiti veću uzvišenost". Lukijanov jednostavni izraz ἐκ τῶν τοιούτων ("pomoću takvih" sc. izmišljenih "priča") More je preveo jasnijim *ex huiusmodi figmentis*. Iz ove se rečenice može uočiti još jedna Moreova prevoditeljska praksa: riječi i izraze koje Lukijan izostavlja kada se po smislu podrazumijevaju, More ipak dodaje svom tekstu kako bi iz rečenice otklonio bilo kakvu nejasnoću ili pretjeranu sažetost. Protaza pogodbene rečenice koja se nadovezuje na prethodnu εἰ γοῦν τις ἀφέλοι τὰ μυσθῶδη ταῦτα ἐκ τῆς Ἑλλάδος ("ako bi tko te bajkovite priče uklonio iz Grčke") na latinski je prevedena dosljedno, osim toga što je iz prijevoda izostavljeno ταῦτα (takve), dok je apodoza οὐδὲν ἂν κωλύσειε λιμῶ τοὺς περιηγητὰς αὐτῶν διαφθαρεῖναι μηδὲ ἄμισθι τῶν ξένων τάληθες ἀκούειν ἐθελησάντων (ništa ne bi priječilo da njeni vodiči umru od gladi, jer nitko od stranaca besplatno želio slušati istinu.) doživjela određene promjene i prilagodbe. Grčki optativ οὐδὲν ἂν κωλύσειε (ništa ne bi priječilo) trebao je biti preveden latinskim konjunktivom (*nihil obstiterit*). U grčkom taj glagol traži dopunu u infinitivu (λιμῶ διαφθαρεῖναι, da umru od gladi), dok je u latinskom to primjer zavisne rečenice s *verba impediendi* (glagolima kojima se izražava sprječavanje), što objašnjava Moreovo prevoditeljsko rješenje *quo minus earum narratores fame intereant*. Redosljed riječi je izmijenjen utoliko što je u latinskom predikat stavljen na kraj rečeničnog perioda. Grčki oblik ἐθελησάντων u μηδὲ ἄμισθι τῶν ξένων τάληθες ἀκούειν ἐθελησάντων (niti bi itko od stranaca želio besplatno slušati istinu) u latinski je morao biti preveden drugim odgovarajućim gramatičkim oblikom, pa se More poslužio kombinacijom perifrastrične konjugacije aktivne i umetnute odnosne rečenice: *nemo futurus sit hospitum, qui verum vel gratis audire velit*. Oblik *futurus sit* perifrastrične konjugacije svojim značenjem podrazumijeva budućnost koju izriče grčki futur u ἐθελησάντων, dok mu značenje dopunjuje *qui... velit* odnosne rečenice. Moreova rečenica tako doslovno znači "ne bi se našao nitko od stranaca, tko bi i besplatno želio slušati istinu".

15. οἱ δὲ μηδεμιᾶς ἔνεκα αἰτίας τοιαύτης ὅμως χαίροντες τῷ ψεύσματι παγγέλοιοι εἰκότως δοκοῖεν ἄν.

At si qui nulla tali causa, gaudent tamen mendacio, hi omnino ridiculi merito videantur.

[A oni koji se bez ijednog takvog razloga ipak raduju laži, mogu se činiti dostojnima svakog podsmijeha.]

Zaključna rečenica Filoklova izlaganja na latinski je prevedena uz sljedeće izmjene: redosljed riječi u αἰτίας τοιαύτης i *tali causa*, supstantivirani particip oί... χαίροντες (raduju se) preveden je glagolskim oblikom *gaudent*, a grčki izraz s optativom δοκοῖεν ἄν morao je biti preveden najbližim latinskim ekvivalentom po smislu *videantur* (činiti se). "Dostojni svakog podsmijeha" u grčkom je

jednostavno izraženo pridjevom παγγέλοι, za koji se More poslužio opisnim prijevodom *omnino ridiculi merito*.

16. Τυχιάδης εὖ λέγεις: ἐγὼ γέ τοι παρὰ Εὐκράτους ἦκω σοι τοῦ πάνυ, πολλὰ τὰ ἄπιστα καὶ μυθώδη ἀκούσας: μᾶλλον δὲ μεταξὺ λεγομένων ἀπιῶν ὀχόμην οὐ φέρων τοῦ πράγματος τὴν ὑπερβολὴν, ἀλλὰ με ὥσπερ αἱ Ἐρινύες ἐξήλασαν πολλὰ τεράστια καὶ ἀλλόκοτα διεξιόντες.

Tychiades Recte dicis, nam ego protinus ab Eucrate illo celebri venio, ubi multa incredibilia ac fabulosa quum audissem, immo vero medio in sermone discessi, non ferens narrationem tam supra fidem, sed me velut furiae quaedam abegerunt, dum monstrosa multa atque absurda referrent.

[**Tihjad:** Dobro govoriš, naime ja sam ti baš došao od onog slavnog Eukrata, gdje sam čuo mnogo toga nevjerojatnog i izmišljenog: štoviše, otišao sam usred razgovora, jer nisam mogao podnijeti pretjerivanje u razgovoru, već su me kao Erinije otjerali pripovijedajući mnoge strašne i neobične [priče].]

Ova je rečenica do oznake vremena (particip u grčkom, vremenska rečenica u latinskom) uglavnom dosljedna: εὖ λέγεις: ἐγὼ γέ τοι παρὰ Εὐκράτους ἦκω σοι τοῦ πάνυ ("Dobro govoriš, naime ja sam ti baš došao od onog slavnog Eukrata...") na latinski je prevedeno bez većih izmjena, osim što je na latinskom izostavljeno σοι ("ti" u "baš sam ti došao"), a predikat *venio* (grč. ἦκω) premješten na kraj. Treba se primijetiti još jedan način prevođenja iste grčke čestice γέ (ovdje *protinus*). Particip u periodu πολλὰ τὰ ἄπιστα καὶ μυθώδη ἀκούσας ("gdje sam čuo mnogo toga nevjerojatnog i izmišljenog") More je zamijenio, kao i u brojnim prethodnim rečenicama, latinskom vremenskom rečenicom: *ubi multa incredibilia ac fabulosa quum audissem*. Prijevod na hrvatski bliži je Moreovoj nego Lukijanovoj verziji. Različite gramatičke konstrukcije i izmjene u značenju karakteriziraju sljedeći period: μᾶλλον δὲ μεταξὺ λεγομένων ἀπιῶν ὀχόμην οὐ φέρων τοῦ πράγματος τὴν ὑπερβολὴν ("štoviše, otišao sam usred razgovora, jer nisam mogao podnijeti pretjerivanje u razgovoru"). Participska fraza s vremenskim značenjem μεταξὺ λεγομένων (dok su oni razgovarali tj. usred razgovora) na latinski je prevedena imenskom frazom *medio in sermone*. Pomalo redundantan grčki predikat ἀπιῶν ὀχόμην (oba glagola znače "otići", ali moglo bi se prevesti kao "dignuo sam se i otišao") u latinskom je pojednostavljen samo sa *discessi*. Grčki particip οὐ φέρων preveden je u latinski doslovno s *non ferens*. More je u svoj prijevod unio određenu promjenu u značenju, jer je Lukijanov τοῦ πράγματος τὴν ὑπερβολὴν (nešto slobodnije prevedeno kao "pretjerivanje u razgovoru") u latinski prenio sa *narrationem tam supra fidem* (tako nevjerojatno pripovijedanje). Posljedicu takvog pripovijedanja: ἀλλὰ με ὥσπερ αἱ Ἐρινύες ἐξήλασαν πολλὰ τεράστια καὶ ἀλλόκοτα διεξιόντες. ("već su me kao Erinije otjerali pripovijedajući mnoge strašne i neobične [priče]") More je preveo uglavnom dosljedno, s tim što je grčke Erinije prikladno zamijenio latinskim furijama, a predikat u službi vremenske rečenice διεξιόντες zamijenio vremenskom rečenicom *dum... referrent*. (dok su pripovijedali).

17. Φιλοκλῆς καίτοι, ὃ Τυχιάδη, ἀξιόπιστός τις ὁ Εὐκράτης ἐστίν, καὶ οὐδεὶς ἂν οὐδὲ πιστεύσειεν ὡς ἐκεῖνος οὕτω βαθὺν πώγωνα καθειμένος ἐξηκοντούτης ἀνὴρ, ἔτι καὶ φιλοσοφία συνὼν τὰ πολλά, ὑπομείνειεν ἂν καὶ ἄλλου τινὸς ψευδομένου ἐπακοῦσαι παρών, οὐχ ὅπως αὐτός τι τολμῆσαι τοιοῦτον.

Philocles Atque Tychiade, vir gravis Eucrates est, et nemo certe crediderit illum tam promissa barba virum sexagenarium, et qui praetera sit plurimum in philosophia versatus, sustinuisse ut alium quenquam audiret se praesente mentientem, nedum ut ipse tale quicquam audeat.

[**Filoklo:** Ipak je, Tihijade, Eukrat vjerodostojan čovjek, i nitko ne bi nipošto mogao povjerovati da bi on s takvom dugom bradom, čovjek od šezdeset godina, još i veoma obrazovan u filozofiji, mogao podnijeti i da sluša kako netko drugi laže dok je on prisutan, a kamoli da bi se sam na nešto takvo odvažio.]

Ova rečenica ima nešto složeniju strukturu od prethodnih i u svom je prijevodu na latinski morala biti na nekim mjestima prilagođena i izmijenjena. Glavna rečenica koja otvara mjesto izričnoj na grčkom glasi καίτοι, ὃ Τυχιάδη, ἀξιόπιστός τις ὁ Εὐκράτης ἐστίν, καὶ οὐδεὶς ἂν οὐδὲ πιστεύσειεν ("Ipak je, Tihijade, Eukrat vjerodostojan čovjek, i nitko ne bi nipošto mogao povjerovati...") na latinski je prevedena dosljedno, s tim što je optativ ἂν... πιστεύσειεν (u potencijalnom smislu, zato je na hrvatskom upotrijebljena fraza s "moći" u oba slučaja u ovoj rečenici) zamijenjen latinskim konjunktivom istoga smisla *crediderit*. Grčku izričnu rečenicu uvodi veznik ὡς (da), dok se u latinskom izrične rečenice uvijek izražavaju akuzativom s infinitivom. Stoga je očekivana izmjena u sintaksi ἐκεῖνος οὕτω βαθὺν πώγωνα καθειμένος ἐξηκοντούτης ἀνὴρ, ἔτι καὶ φιλοσοφία συνὼν τὰ πολλά ("on s takvom dugom bradom, čovjek od šezdeset godina, još i veoma obrazovan u filozofiji...", koja u latinskom prijevodu glasi *illum tam promissa barba virum sexagenarium, et qui praetera sit plurimum in philosophia versatus*. Može se uočiti izostavljanje participa καθειμένος, kao i izmjena redosljeda riječi i ἐξηκοντούτης ἀνὴρ i *virum sexagenarium*. Lukijanova rečenica o Eukratu sadržava i apoziciju ἔτι καὶ φιλοσοφία συνὼν τὰ πολλά ("još i veoma obrazovan u filozofiji"), koja je na latinski prevedena odnosnom rečenicom *et qui praetera sit plurimum in philosophia versatus* istog značenja (particip ovdje nije zamijenjen drugim oblikom, budući da ima značenje pridjeva, "obrazovan"). Ostatak rečenice (u grčkom nakon ὑπομείνειεν ἂν) glasi καὶ ἄλλου τινὸς ψευδομένου ἐπακοῦσαι παρών, οὐχ ὅπως αὐτός τι τολμῆσαι τοιοῦτον. ("da sluša kako netko drugi laže dok je on prisutan, a kamoli da bi se sam na nešto takvo odvažio"). Grčki infinitivi ἐπακοῦσαι i τολμῆσαι ("slušati" i "usuditi se", u hrvatskom su prevedeni sličnije latinskom prijevodu, rečenicom s "da"). U latinskom je taj dio zamijenjen zavisnom rečenicom s *ut: ut alium quenquam audiret se praesente mentientem, nedum ut ipse tale quicquam audeat*. Objekt glagola "slušati" u grčkom je participska konstrukcija ἄλλου τινὸς ψευδομένου (da netko drugi laže), koja je u latinskom ostala ista, osim što je za razliku od grčkog glagola koji zahtijeva genitiv bio potreban

direktni objekt u akuzativu: *alium quenquam... mentientem*. Grčki particip vremenskog značenja παρών preveden je ablativom apsolutnim istog značenja *se praesente* (dok je on prisutan). Uočljive su i izmjene redosljedja riječi (*ut alium quenquam audiret se praesente mentientem* za και ἄλλου τινὸς ψευδομένου ἐπακοῦσαι παρών, a predikat *audeat* (τολμησαι) premješten je na kraj rečenice).

18. Τυχιάδης οὐ γὰρ οἶσθα, ὃ ἑταῖρε, οἷα μὲν εἶπεν, ὅπως δὲ αὐτὰ ἐπιστώσατο, ὡς δὲ και ἐπώμνυτο τοῖς πλείστοις, παραστησάμενος τὰ παιδία, ὥστε με ἀποβλέποντα εἰς αὐτὸν ποικίλα ἐννοεῖν, ἄρτι μὲν ὡς μεμήνοι και ἕξω εἶη τοῦ καθεστηκότος, ἄρτι δὲ ὡς γόης ὦν ἄρα τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει με ὑπὸ τῇ λεοντῇ γελοῖόν τινα πίθηκον περιστέλλων οὕτως ἄτοπα διηγείτο.

Tychiades At nescis amice qualia referebat: tum ea quam constanter asserebat: praeterea quam sancte in plerisque iurabat, admotis etiam filiis, adeo ut ego quum eum respicerem, varia mecum cogitarem, interdum quidem illum insanire, neque animo constare; interdum vero ita cogitabam, fugisse me, quod impostor esset, ac tantum temporis sub leonis pelle ridiculam quandam simiam circumtulisset, adeo absurda narrabat.

[**Tihijad:** No ne znaš, prijatelju, kakve je [stvari] pričao, i kako ih je pokušavao učiniti vjerodostojnima, tako da se u većini slučajeva i zaklinjao, pozivajući i sinove za svjedoke, tako da sam, zureći u njega, svašta razmišljao: čas da je poludio i sišao s uma, a čas da je prevarant i da mi je čitavo vrijeme promaknulo da ispod lavlje kože skriva nekog smiješnog majmuna, takve je ludosti pripovijedao.]

Rečenica kojom Tihijad započinje svoje izlaganje o Eukratu οὐ γὰρ οἶσθα, ὃ ἑταῖρε, οἷα μὲν εἶπεν, ὅπως δὲ αὐτὰ ἐπιστώσατο ("No ne znaš, prijatelju, kakve je [stvari] pričao, i kako ih je pokušavao učiniti vjerodostojnima...") na latinski je prevedena dosljedno, s time što je More uz drugi predikat umetnuo prilog *quam constanter* (neprestano). Nastavak ovog perioda koji služi kao glavna rečenica posljedičnoj koju u grčkom uvodi veznik ὥστε, a koji opisuje Eukratovo ponašanje, nešto je više izmijenjen: ὡς δὲ και ἐπώμνυτο τοῖς πλείστοις, παραστησάμενος τὰ παιδία ("tako da se u većini slučajeva i zaklinjao, pozivajući i sinove za svjedoke") na latinskom je *praeterea quam sancte in plerisque iurabat, admotis etiam filiis*. Jednostavniji grčki predikat ἐπώμνυτο (zaklinjao se) u latinskom je proširen u *sancte iurabat*, a grčki particip παραστησάμενος (pozivajući za svjedoke) u latinskom je izražen ablativom apsolutnim *admotis... filiis*. Tihijadova reakcija na Eukratovo ponašanje izražena je posljedičnom rečenicom koja u grčkom sadržava akuzativ s infinitivom, a u latinskom veznik *ut* i konjunktiv: ὥστε με ἀποβλέποντα εἰς αὐτὸν ποικίλα ἐννοεῖν ("tako da sam, zureći u njega, svašta razmišljao") na latinski je prevedeno s *adeo ut ego quum eum respicerem, varia mecum cogitarem*. Može se primijetiti da je More ponovno grčki particip s vremenskim značenjem (ἀποβλέποντα) preveo umetnutom vremenskom rečenicom *quum eum respicerem*, koja se svojim slaganjem vremena morala prilagoditi posljedičnoj u kojoj se našla. Glagol ἐννοεῖν (razmišljati, latinski *cogitare*) u grčkom

zahtijeva izričnu rečenicu s ὥς, a u latinskom akuzativ s infinitivom, što je opet rezultiralo posve drugačijom sintaksom u Lukijanovu i Moreovu tekstu. Grčka rečenica ἄρτι μὲν ὥς μεμήνοι καὶ ἔξω εἶη τοῦ καθεστηκότος, ἄρτι δὲ ὥς γόης ὦν ἄρα τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει με ὑπὸ τῇ λεοντῇ γελοῖόν τινα πίθηκον περιστέλλων ("čas da je poludio i sišao s uma, a čas da je prevarant i da mi je čitavo vrijeme promaknulo da ispod lavlje kože skriva nekog smiješnog majmuna") na latinskom je izmijenjena i čak dopunjena na sljedećim mjestima: kako je rečeno, grčki ὥς μεμήνοι καὶ ἔξω εἶη τοῦ καθεστηκότος ("da je poludio i sišao s uma") na latinskom je moralo biti prevedeno akuzativom s infinitivom ...*quidem illum insanire, neque animo constare*. Za prijevod fraze "sići s uma" More se morao poslužiti bliskim latinskim izrazom *animo non constare* (doslovno: ne biti pri sebi). Umjesto jednostavnog grčkog ἄρτι μὲν... ἄρτι δὲ (čas jedno, čas drugo), More je umjesto drugog ἄρτι umetnuo čitavu surečenicu *interdum vero ita cogitabam* ("čas sam razmišljao da"). Umetanje rečenica koje kod Lukijana ne postoje dosad se nije pojavljivalo u Moreovu prijevodu, koji najčešće inzistira na dosljednosti, jednostavnosti i jasnoći. Zadnji dio rečenice: ὥς γόης ὦν ἄρα τοσοῦτον χρόνον ἐλελήθει με ὑπὸ τῇ λεοντῇ γελοῖόν τινα πίθηκον περιστέλλων ("da je prevarant i da mi je čitavo vrijeme promaknulo da ispod lavlje kože skriva nekog smiješnog majmuna") More je preveo s izmijenjenim redosljedom riječi i sintagmi: *fugisse me, quod impostor esset, ac tantum temporis sub leonis pelle ridiculam quandam simiam circumtulisset*. Prijevod Moreove varijante glasi: "da mi je promaknulo da je prevarant, i da ispod lavlje kože skriva nekog smiješnog majmuna." Razlog toj izmjeni mogla bi biti prevoditeljska sloboda (osim ako u pitanju nije drugačiji rukopis Lukijana kojim se More koristio). Konačno, posljedična rečenica kojom završava Tihijadovo izlaganje i kojom objašnjava svoj stav o Eukratu, prevedena je od riječi do riječi: *adeo absurda narrabat* za οὕτως ἄτοπα διηγείτο ("takve je ludosti pripovijedao").

19. Φιλοκλῆς τίνα ταῦτα πρὸς τῆς Ἑστίας, ὃ Τυχιάδῃ; ἐθέλω γὰρ εἰδέναι ἦντινα τὴν ἀλαζονείαν ὑπὸ τηλικούτῳ τῷ πάγωνι ἔσκεπεν.

Philocles *Quaenam illa (per lares) sunt Tychiade? Nam cupio cognoscere quamnam praestigiaturam sub tam longa barba occuluerit.*

[**Filoklo:** A što je to, za ime Hestije, Tihijade? Naime želim znati kakvu je to obmanu skrivao pod tolikom bradom.]

Posljednja rečenica u analizi ovog ulomka teksta je ujedno i jedna od jednostavnijih i najdosljednije prevedenih. Jedine izmjene koje se ističu (osim umetnutog *sunt* kojeg u grčkom nema), jesu zamjena grčke božice kućnog ognjišta Hestije njenim najbližim latinskim ekvivalentom, Larima, a i prijevod grčkog τηλικούτῳ τῷ πάγωνι nešto određenijim *tam longa barba* (tako dugom bradom).

Usporedba ovog ulomka Lukijanova teksta s Moreovim latinskim prijevodom pruža uvid u Moreovu vještinu kao prevoditelja s grčkog, kao i u njegovo humanističko obrazovanje i poznavanje Lukijanova jezika i stila. U prijevodu prevladava dosljednost. Određene su fraze i čak čitavi rečenični periodi prevedeni doslovno, bez ikakvih izmjena u odnosu na Lukijanov original.⁵ More je nastojao prevoditi što je dosljednije moguće, tako da u brojnim rečenicama možemo uočiti tek neznatne izmjene kao što su umetanje priloga uz predikat (rečenice 1, 4, 8 i 18), izmjena redosljeda riječi (sve rečenice u određenoj mjeri osim najkraće 6.) ili zamjena jedne gramatičke konstrukcije drugom, bez izmjene značenja (u slučajevima gdje je latinski zahtijevao drugačiju konstrukciju od grčkog). Slučajevi u kojima se Moreov prijevod namjerno udaljava od originala izrazito su rijetki, a ako je kojoj rečenici ili frazi i izmijenjeno doslovno značenje, smisao ostaje isti. Jedna od najčešćih Moreovih prevoditeljskih praksi koje sam primijetila u analizi ovog ulomka bila je težnja za zamjenom grčkih participa odgovarajućim zavisnim rečenicama. Gotovo sve Lukijanove participe koji imaju glagolsko značenje (najčešće kao vremenske, uzročne ili odnosne rečenice) More zamjenjuje umetnutim rečenicama.⁶ Takav je postupak najvjerojatnije proistekao iz dojma da su participi tipičniji za grčki nego za latinski, i da bi zamjena odgovarajućom rečenicom bila više u duhu latinskog jezika od previše dosljednog participa. Tome ide u prilog i činjenica da More ne zamjenjuje baš sve participe drugim oblicima: oni participi (obično prezenta ili perfekta) koji imaju značenje identično pridjevu u latinskom prijevodu također su prevedeni participskim oblicima.⁷ Neki su participi prevedeni i drugim gramatičkim oblicima: glagolima (rečenice 9, 13 i 15), infinitivom (rečenica 11) ili ablativom apsolutnim (rečenica 18). Nekoliko je participa doduše očuvano (u rečenicama 4, 12, 16 i 17). Prilikom prevođenja gramatičkih oblika i struktura kojih u latinskom nema, poput optativa (rečenice 8, 13, 15 i 17) ili sintakse s glagolom $\tau\upsilon\chi\acute{\alpha}\nu\omega$ u rečenici 13. More se služio oblicima s najbliskijim značenjem, pritom nastojeći očuvati rečeničnu strukturu što sličnijom grčkoj. Optative je tako najčešće zamjenjivao oblicima konjunktiva ili glagolske imenice gerundom i gerundivom. Oblici s $\chi\rho\eta$ (u rečenicama 7 i 9) također nisu prevedene ekvivalentnim latinskim izrazom, već frazama sličnog značenja. Na mjestima gdje latinska sintaksa zahtijeva drugačije konstrukcije od grčke, Moreov se prijevod može činiti nešto manje doslovan, no zapravo je čitavo vrijeme vjeran, ostajući u duhu latinskoga jezika ali ne odstupajući previše od sadržaja Lukijanovih rečenica. Može se uočiti istovremeno nastojanje oko što doslovnijeg prijevoda, ali i oprez da neke konstrukcije u latinskom ne zazvuče previše neuobičajeno, to jest, da se prijevod prilagodi latinskom jeziku. Općenito rečeno, Moreov prijevod primjer je nastojanja oko što veće dosljednosti, ali i jednostavnosti i jasnoće. Time se mogu objasniti i njegova potreba za pojednostavljivanjem nekih kompleksnijih Lukijanovih fraza, svodeći ih pod jedan glagol ili jednostavniju rečenicu (primjerice u rečenicama 2 i 7). Ondje gdje se prijevod mogao učiniti jednostavnijim a da se pritom dosljednost ne gubi i da se ništa ne izostavlja iz originalnog teksta, dolazilo bi do određenog pojednostavljivanja. S

⁵ Primjer je početak 1. rečenice: $\acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\varsigma\ \mu\omicron\iota,\ \omega\ \Phi\iota\lambda\acute{o}\kappa\lambda\epsilon\iota\varsigma,\ \epsilon\iota\pi\epsilon\iota\nu\ldots$

⁶ Primjere za to sadržavaju rečenice 1, 2, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17 i 18.

⁷ Primjeri takvih participa mogu se naći u rečenicama 8, 9 i 17.

druge strane, proširivanja u Moreovu tekstu su rjeđa, ali ne izostaju. Primjer je dodavanje kopule gotovo svuda gdje ju je Lukijan izostavljao (rečenice 3, 5, 14 i 19), nekoliko zamjenica radi veće jasnoće (rečenice 3, 4 i 8), jedna imenica (rečenica 10), nekoliko priloga uz predikate radi pojačavanja njihova značenja i jedan jedini slučaj umetnute rečenice: *interdum vero ita cogitabam* za grčki ἄρτι. Uz primjere dodavanja, pronašla sam i nekoliko primjera izostavljanja (kopule u 8. i zamjenica u 14. i 16. rečenici). Objašnjenje za umetanje cijele rečenice koja se ionako podrazumijeva moglo bi biti Moreovo nastojanje oko prijevoda grčkih suprotnih veznika μὲν... δὲ ali i pokušaj uvođenja veće jasnoće u dugu i složenu rečenicu. Svejedno, težnja za pojednostavljuvanjem prevladava u većini slučajeva, te se može zamijetiti da Moreove rečenice nikada nisu kompleksnije od Lukijanovih, štoviše, često su i sintaktički jednostavnije unatoč spomenutim umecima. Pogrešaka u prijevodu nema. Namjernih izmjena u svrhu prevoditeljske slobode također nema, ako se zanemari citat iz *Odiseje*, koji More ili nije prepoznao, ili ga je (što je vjerojatnije) namjerno preveo doslovno kako ne bi previše odudarao od ostatka teksta. To je možda i jedini primjer Moreova odvajanja od Lukijanova stila. Budući da je More bio humanistički obrazovan i svakako dobro upoznat s Lukijanovim stilom i jezikom te njegovim odnosom prema literarnoj tradiciji, a pogotovo Homeru, nije najjasnije zašto je propustio u svoj prijevod Lukijana uvrstiti tu šalu na račun Homerove *Odiseje*, tako da se iz njegovog teksta ne da naslutiti što je bila Lukijanova namjera. Moguće je da je nad kompleksnijim prijevodom stihova u heksametru prevladala potreba za jasnoćom, ali isto je tako i moguće da je More smatrao opasku na račun Odiseja sasvim dovoljno "lukijanovskom" i satiričnom da citirati *Odiseju* i u latinskom prijevodu nije bilo nužno. Također ne treba zanemariti ni mogućnost da Moreu nije bio dostupan metrički prijevod *Odiseje* na latinski, a sam nije želio slagati heksametre koje čitatelj ionako ne bi prepoznao kao Homera. U ostatku je teksta Lukijanov ton posve vjerno prenesen na latinski, satiričnost teksta nije umanjena niti preuveličana, unatoč mjestimičnim skraćivanjima ili proširivanjima. Dosljednost mu je tijekom cijelog prijevoda na prvom mjestu, te se ograničava na one izmjene koje ne utječu na smisao rečenice. Konačno, može se reći da je većina izmjena koje je More unio u svoj prijevod u odnosu na Lukijanov tekst bila u službi ili pojednostavljuvanja, ili preglednosti, ili prilagodbe grčkih sintaktičkih oblika latinskom jeziku. Umjetnička sloboda zadržala se na odabiru riječi pa se mogu primijetiti neke manje razlike u značenju. Moreova jezična rješenja otkrivaju ujedno i izvrsnog poznavatelja grčkog, koji je grčke sintaktičke oblike znao prevesti u latinski jezik gramatički nimalo sličnim, ali zato po značenju identičnim oblicima, ali i vrlo preciznog i doslovnog prevoditelja koji si je u prijevodu dopuštao samo tek minimalnu slobodu. Moreov je prijevod vrlo kvalitetan, iznimno dosljedan i gramatički bez ikakvih pogrešaka, očit je primjer primjene znanja jednog visokoobrazovanog humanista koji odlično poznaje ne samo grčki jezik i gramatiku nego i stil i svjetonazor autora kojeg prevodi, no koji si ipak ne dopušta previše umjetničke slobode. Takav je prijevod u Moreovo vrijeme svakako bio sasvim prihvatljiv, štoviše i vrijedan pohvale jer je dokazivao širinu obrazovanosti svog autora. Danas bi mu se možda mogla zamjeriti dosljednost, no ja smatram da je u prevođenju nekoga poput Lukijana određena dosljednost potrebna kako bi se sačuvala njegova originalna satirična zamisao i ton teksta.

3.3. Primjena ovog rada u nastavi klasičnih jezika

Ovaj rad bio je usmjeren na analizu i usporedbu Lukijanova grčkog teksta s njegovim latinskim prijevodom, a paralelna analiza grčkih i latinskih tekstova nije uobičajena praksa u nastavi klasičnih jezika u osnovnim i srednjim školama. Unatoč tome, tijekom rada na tekstovima oba autora uočila sam nekoliko mogućih primjena njihovih djela u školskoj nastavi. Kako je vidljivo iz komentara na Moreov prijevod, njegov je latinski izričaj jednostavan i pregledan, prijevod mu je dosljedan i točan, te bi se njegov tekst mogao lako u kraćim ulomcima uključiti u nastavu u razredima osnovnih i srednjih škola koji još svladavaju latinsku gramatiku i vokabular. Mnoštvo pripovjednih ulomaka zanimljiva sadržaja te kraće i sintaktički ne pretjerano zahtjevne rečenice ono su što Lukijanov tekst u Moreovu prijevodu mogu učiniti prikladnim tekstom za upotrebu u nastavi. Moreov se prijevod u obliku kraćih ulomaka (bez nužnog pojednostavljivanja) može prevoditi na nastavi latinskoga u osnovnim školama, srednjim školama u kojima nema nastave grčkog, kao i u nižim razredima klasičnih gimnazija prije nego što se učenici upoznaju s originalnim djelima rimskih autora. Svakako bi na nastavi bilo potrebno napomenuti da je riječ o prijevodu, te ukratko upoznati učenike sa životom i radom i Lukijana i njegova prevoditelja. Moreova jednostavnija gramatička rješenja težih Lukijanovih mjesta (poput zamjene participia rečenicama) mogu učenicima olakšati shvaćanje primjene latinskih zavisnih rečenica i sintaktičkih konstrukcija. Samog Lukijana moglo bi se prevoditi u višim razredima klasičnih gimnazija, kao izvrstan primjer proznog razgovornog stila i jednoga od najznačajnijih grčkih autora II. st. n. e. Smatram da bi u klasičnim gimnazijama u kojima se uči i grčki i latinski Moreov prijevod mogao biti od pomoći prilikom prevođenja Lukijana. Moreov prijevod, kojim često jednu složeniju gramatičku konstrukciju zamjenjuje nekom koja bi učenicima mogla biti poznatija ili jednostavnija, može biti od pomoći nastavniku koji na nastavi odluči prevoditi ulomke ovog Lukijanova teksta. Primjerice, particip koji bi učenici mogli shvatiti na više različitih načina u Moreovom je tekstu preveden jednom vrstom rečenice. Učenicima se tada može postaviti pitanje zašto i bi li mogli prevesti nekako drugačije. Lukijanov tekst također sadržava i neke sažete i možda teže razumljive fraze koje je More u prijevodu proširio na čitave rečenice. Učenicima se može ponuditi ili Moreova verzija kao pomoć, ili hrvatski prijevod Moreova rješenja. Ako Lukijanove rečenice u kojima nedostaje kopula otežavaju shvaćanje teksta, može se učiniti isto. Svrha uključivanja Moreove verzije uz Lukijanovu u nastavi grčkoga (umjesto običnog hrvatskog prijevoda Lukijana, do kojega bi učenici trebali sami doći) služila bi tome da učenici klasičnih jezika lakše osvijeste međusobnu povezanost, sličnost i razlike oba jezika, te bi im se tako olakšalo učenje te prepoznavanje sličnih gramatičkih i sintaktičkih oblika u tekstovima s kojima će se kasnije susretati. Ukratko, Moreov je prijevod zbog svoje jednostavnosti i jasnoće primjenjiv u nastavi latinskoga jezika za učenike koji tek svladavaju gramatiku te ih upoznaje s porukom Lukijanova djela i bez da ga moraju razumjeti u originalu, a ako bi se Lukijanov prijevod koristio u nastavi klasičnih gimnazija, Moreov bi

se prijevod iz istih razloga mogao primijeniti kao pomoć u prevođenju grčkog, ali i kao način da učenici povežu i približe si i grčki i latinski istovremeno.

4. Zaključak

Svrha ovog rada bila je usporediti Lukijanov dijalog *Lažoljupci ili sumnjičavac* s latinskim prijevodom engleskog humanista Thomasa Morea iz 1506. Ovim se radom nastojala istaknuti i važnost koju je Lukijan prijevodima poput ovoga ponovno dobio u humanizmu i renesansi, te kako je proučavanje Lukijanova djela moglo utjecati na jednoga od njegovih proučavatelja i poznavatelja iz tog razdoblja, Thomasa Morea, možda najpoznatijeg kao autora *Utopije*. Utjecaj koji je Lukijan mogao imati na najpoznatije Moreovo djelo može se lako primijetiti ako *Utopiju* usporedimo s nekom od Lukijanovih satira, pogotovo s djelima u kojima se opisuju imaginarna i mitološka mjesta poput *Ikaromenipa* ili *Istinitih pripovijesti*. Ovdje analizirano djelo *Lažoljupci i sumnjičavac* i *Utopija* oblikovani su na sličan način: dijalog Filokla i Tihijada otvara prostor dugom Tihijadovu monologu o nevjerojatnim pričama koje je čuo, baš kao što dijalog sugovornika u *Utopiji* otvara prostor pripovijedanju o putovanju u tu zemlju. No, tu se ipak ne može govoriti o izravnom utjecaju Lukijana jer su brojna druga djela antičkih autora bila oblikovana na sličan način.

Kao vjerojatno najpoznatije djelo engleskoga humanizma, Moreova je *Utopija* prenijela u englesku, a zatim i svjetsku kulturnu baštinu nešto od Lukijanova stila, a može se reći i obnovila Lukijanovu menipsku satiru, kao što je to, iako u drugačijoj formi, učinila i Erazmova *Pohvala ludosti*. Unatoč tome što je do Moreova vremena Lukijan već bio ponovno otkriven, te već više od stoljeća prevođen i proučavan, pa i korišten kao školski autor u učenju grčkog, Moreovi i Erazmovi prijevodi imali su velik utjecaj, djelomično zato što su se među Erazmovim prijevodima našli i neki koji do tada nijednom nisu bili prevedeni, ali i zbog njihove dosljednosti, preciznosti i jasnoće, koja je u ovom radu dokazana paralelnom analizom Lukijanova i Moreova teksta. Prijevodi iz zbirke iz 1506. predstavili su Lukijana široj publici europskog humanizma najvjernije što je to u prevođenju na latinski bilo moguće. Iz Moreova prijevoda može se uočiti izvrsno poznavanje grčkog, te nastojanje da se Lukijanov svjetonazor, te stil i ton njegovog djela shvati i dosljedno prenese u latinski. Iz analize Moreova prijevoda tako se može i lako zaključiti zašto je nakon izdanja 1506., zbirka Moreovih i Erazmovih prijevoda postala jedna od najpopularnijih zbirki prijevoda Lukijana. Upravo je ta zbirka bila Moreovo djelo najviše puta tiskano za njegova života. Ova je zbirka dovela do još većeg porasta zanimanja za Lukijana, te različitih pozitivnih, ali i negativnih reakcija na nj. Lukijan se nakon ponovnog otkrića u humanizmu i renesansi više nikada nije našao zanemaren, i njegova je neuobičajena pojava ostala prepoznata, komentirana i različito interpretirana kroz cijelu povijest klasične filologije, povijesti književnosti i filozofije.

5. Literatura

Izvori

Lucian. Works. with an English Translation by. A. M. Harmon, Cambridge, MA Harvard University Press, London, William Heinemann Ltd, 1921.

Translations of Lucian, volume 3.1 of The Complete Works of St. Thomas More, Yale University Press 1974., prir. Mary Taneyhill 2019.

Stručna literatura

Bricko, M. *Lukijan: Djela*, Matica Hrvatska, Grčki i rimski klasici, sv. 6., Zagreb 2002.

Lesky, A., *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb 2001.

Marsh, D., *Lucian and the Latins: Humor and Humanism in the Early Renaissance*, Michigan University Press, 1998.

PSK 2 = Sironić M. et. al., *Povijest svjetske književnosti, knjiga 2*, ur. V. Vratović, Mladost, Zagreb 1977.

Thompson, C. R., *The Translations of Lucian by Erasmus and S. Thomas More*. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 18, fasc. 4, 1939. pp. 855-881

Thompson, C. R., *The Translations of Lucian by Erasmus and S. Thomas More (Continuation)*. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 19, 1940. pp. 5-35

Wooden, W. W., *Thomas More and Lucian: A Study in Satiric Influence and Technique*, *Studies in English*: Vol. 13, Article 8, 1972.

